

LUND UNIVERSITY

Lutz Klassen, Frühes Kupfer in Norden : Untersuchungen zu Chronologi, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecher Kultur

Magnusson Staaf, Björn

Published in:
Fornvännen

2002

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Magnusson Staaf, B. (2002). Lutz Klassen, Frühes Kupfer in Norden : Untersuchungen zu Chronologi, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecher Kultur. *Fornvännen*, 97, 329-332.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Recensioner

Studia Archeologica Ostrobotniensia 1993–1997. Österbottenska Fornforskningsällskapet. Övermalax.

Denna volym innehåller en mängd varierande artiklar i diverse ämnen med anknytning till Österbottens historia och förhistoria, samt ett par som inte alls anknyter till landskapet. Tidsskriften är organ för Österbottenska Fornforskningsällskapet. Jag anser mig inte rättvist kunna recensera varje artikel för sig, utan koncentrerar mig på fyra med arkeologisk inriktning samt på att analysera skriften i dess helhet. Tyvärr är flera artiklar omkring åtta år gamla och något inaktuella.

Av totalt 21 artiklar har 5 skrivits av redaktören Ralf Norrman och 4 av runologen Evert Salberger. Ralf Norrman skriver om mycket varierande ämnen, från den paleolitiska Varggrottan, via ringspännen till ortnamn. Det sista verkar vara Norrmans huvudsakliga ämnesområde ty de är avfattade som vetenskapliga artiklar snarare än populärvetenskapliga. Endast en av Salbergers artiklar anknyter till Österbotten. De övriga diskuterar svenska runstenar och är av allt att döma inte populärvetenskapligt menade.

Det är alltså en blandning av populär och specialiserad text som möter läsaren, texter med olika målgrupper, ungefär som ett jumbord. Två av artiklarna är dessutom Norrmans översättningar från finskan av gamla arkeologiska artiklar skrivna av A. Europaeus och J. Ailio; bägge behandlar de s.k. jättetyrkorna, vallanläggningar som återfinns i Österbotten. Artiklarna har tidigare utgivits i *Finskt museum* 1913 respektive 1922. De publiceras med originaltexten vid sidan om översättningen.

Arkeologiska institutionen i Umeå har under loppet av flera år samarbetat med Österbottenska Fornforskningsällskapet vilket framkommer tydligt. Ett av de större projekten är utgrävningarna av en järnåldersboplatz vid Pörnnullbacken. I en av artiklarna redogör utgrävningsledaren Karin Viklund för resultatet

av grävningarna. Artikeln »Pörnnullbacken och Österbottens guldålder» är förhållandevis populärt hållen, riktar sig både till arkeologer och den intresserade allmänheten och är i mitt tycke en mycket lyckad blandning av vetenskap och populärvetenskap. En viss slagsida åt författarens eget forskningsområde, växtmakrofossil, kan dock skönjas.

En annan artikel av en Umeå-arkeolog, Berit Andersson, redogör för en utgrävning av en av de ovannämnda jättetyrkorna men hon diskuterar även jättetyrkorna i allmänhet och vad de kan tänkas vara lämningar efter. Hon knyter här an till de två omtryckta artiklarna i samma ämne. Eftersom det är frågan om en mycket speciell forn lämningstyp kan det vara värt att dröja vid dem. Anderssons framställning är lite svåröförd då hon i löptext redovisar mycket data från utgrävningen, men med endast en översiktlig plan. Hennes tolkning är enklare att följa och går ut på att jättetyrkorna är rester av hus (i vissa fall mycket stora) från övergången stenålder/bronsålder. Dateringen grundar sig både på föremålsfynd i anknytning till jättetyrkor samt deras gruppering vid höjdd kurvorna 40–60 meter över havet, vilket kan tolkas som att de är kustbundna boplatser.

Emellertid gav kol-14-analyserna från jättetyrkan vid Bäckishällorna dateringar till medeltid, vilket Andersson avfärdar som rester från en skogsbrand i modern tid. Jag känner inte till provernas kontext, men skulle vilja föreslå att provena skulle kunna vittna om en senare återanvändning av platsen. Vallarna torde varit användbara som skydd längre fram i tiden. Återanvändning av forn lämningar är ju inget okänt men kanske är detta något som inte intresserar författaren, särskilt då hon verkar betrakta medeltid som modern tid och därför irrelevant.

Den tredje artikeln från Umeå, skriven av Erik Norberg, stammar även den från ett arkeologiskt samarbete och beskriver utgrävningen av en skärvstenshöj. Den diskuterar inte själva grävningen lika ingående utan försöker sätta in

skärvstenshögen i ett nordiskt sammanhang. Då skärvstenshögar är tämligen vanliga i hela Skandinavien, vilket jättekyrkor inte är, låter det sig göras på ett intressant sätt. Resultaten knyts tillbaka till den utgrävda högen, som uppvisade flera olika lager och verkar ha återanvänts. En bra sammanfattning över skärvstensarnas tillkomst och olika typer av kokgropar återfinns i artikeln.

Pentti Rissla, landskapsarkeolog i Österbotten, bidrar med en artikel om klotklubban. Artikeln är koncentrerad på klubbarnas utseende, tillverkningsprocesser och vad de kan ha använts till. Rissla använder begreppet hålstén i allmänhet och klotklubbor om hålsténar av en viss form som stammar främst från Österbotten.

Intressanta är här vissa kontraster i språket som skiljer Risslas text från dem som skrivits av de tre Ume-arkeologerna. Rissla använder gärna värdeladdade uttryck, speciellt »primitiv» där de flesta idag skulle använt uttrycket »enkel». På ett ställe används uttrycket »degenererad» för att beskriva formen på hålsténar från neolitisk tid i relation till klotklubborna. Risslas artikel är i mina ögon mer akademisk än populär, och tämligen invecklad i sin beskrivning av tänkbara tillverkningsprocedurer.

Volymen ger ett splittrat intryck, vilket kanske inte är förvånande eftersom den närmast är att likna med en kombination av exempelvis *Fornvännen* och en tidskrift utgiven av ett hembygdsförbund. Dessutom verkar det som om man lider brist på skribenter, dels då tidskriften försenats och dels då redaktörens bidrag samt av denne översatta bidrag dominerar texten.

Kvaliteten är blandad, liksom stilen, då en del artiklar närmast är reportage av Norrman. Andra vandrar tämligen framgångsrikt på gränsen mellan populär text och vetenskaplig. Vissa är dock, som redan nämnts, långt ifrån det populärvetenskapliga.

Kanske skulle tidskriften må bra av en mer konsekvent utformning av artiklarna, och av att man bestämde sig för huruvida de skall vara populärvetenskapliga eller strikt akademiska. Vilken är målgruppen? Ämnesbredden är bra, den går långt utöver titelns arkeologi, men fler författare skulle vara av värde. Tre av Sal-

bergers artiklar har såvitt jag förstår inget med Österbotten att göra. Frågan är vad de gör här.

Mattias A. Niord

Södra Annebergsvägen 11

SE-434 96 Kungsbacka

mattias.niord@telia.se

David N. Parsons, *Recasting the Runes. The Reform of the Anglo-Saxon Futhorc*. Runrön 14. Runologiska bidrag utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala, 1999. 148 s., 20 fig. ISBN 91-506-1379-0.

Den senaste volymen i serien Runrön behandlar ett angeläget runologiskt spörsmål: skapandet av *futhorc*, den anglosaxiska runraden. Bakgrunden är följande. Under perioden 500–700 uppstod den anglosaxiska *futhorc* ur den germanska 24-typiga futharken. Ett antal helt nya runformer dök upp, andra bytte form och vid pass 700 var *futhorc* helt enhetlig. Runristandet lämnade de folkvandringstida urnegravfältet bakom sig för att kliva in en tidigmedeltida kristen anglosaxisk skriftkultur där man visserligen inte såg ned på runorna men där de omsider blev opraktiska. Enstaka runor som *æ*, *þ* och *w* kom dock att användas en längre tid.

Det finns tyvärr ingen enhetlig, på internet lättillgänglig korpus över de ca 90 kända anglosaxiska runinskrifterna (att jämföra med de ca 6800 skandinaviska inskrifter som finns i Samnordisk runtextdatabas). Forskningen kring de anglosaxiska runinskrifterna har under senare år istället formats av enskilda personligheter med särpräglade åsikter och litterära stildrag.

Därför är Runrön 14, som söker att sammanfatta en ojämn grupp runinskrifter och en stundtals kakofonisk debatt kring nyfynd som t.ex. Undley-brakteaten, desto mer välkommen. Parsons överger också det onödigt krångliga translittereringssystem som kännetecknat anglosaxisk runologi ända sen Dickens tid. Man kan hoppas att Parsons arbete blir en språngbräda mot ett större mål, nämligen en anglosaxisk run-korpus enligt internationell runologisk standard. Att Parsons flera gånger upprepar sitt argument stör inte, tvärtom är det be-

tryggande att se en konstruktiv hypotes som inte glider in i helt osubstantierade spekulationer.

Den anglosaxiska skriftkulturen kom att utöva ett betydande inflytande på kontinenten, särskilt i klostret Fulda och ärkebiskopssätet Mainz. Anglosaxiska relikvarier med runinskrifter har hittats i klostermiljöer som Mortain och Gandersheim. Franks' Casket återfanns utan lock i Auzon i Frankrike, men det hittades många år senare i Italien. I Rom och Syditalien finner vi också fornengelskt runklotter i kyrkomiljöer. De anglosaxiska runorna slöt omsider sin bana som marginalia i manuskript i framförallt franska och sydtyska klosterbibliotek, t.ex. Sankt Gallen i nuvarande Schweiz. Man kan tala om en intellektuell export från England, där även *futhorcen* och runristade föremål utgjorde en del av begärligt kulturellt kapital.

Den anglosaxiska skriftkulturens bibelförsäljare, missionärer och proselyter var envisa och modiga män som vågade sticka upp mot frankiska kungar och adelsmän, galloromanska biskopar och hedniska kontinentalgermaner. Inte sällan ljöt de martyrdöden. Winfrid från Exeter (674–754), senare känd som Sankt Bonifatius, har med visst fog kallats »Tysklands apostel». År 751 kröntes han Pippin III, den lille, tre år senare blev han ihjälslagen av hedniska friser. Den vördnadsvärde Bedas (ca 672–735) efterträdare i York, Alcuin (ca 730–804) var från 781 verksam vid Karl den stores hov i Aachen innan han slutade sin bana som abbot i Saint-Martin-de-Tours. Att Alcuin haft ett betydande inflytande på sin efterträdare i Fulda och Mainz, Karolingerrikets intellektuelle gigant, Hrabanus Maurus (780–856), är uppenbart. Hur gick allt detta till? Finns det något påvisbart samband mellan skapandet av *futhorcen*, de äldsta klosterskriptorierna och den anglosaxiska missionen?

Utifrån sin doktorsavhandling om runristade lösföremål, *Anglo-Saxon runic inscriptions on portable objects* (Cambridge 1994), har David N. Parsons i Runrön 14 byggt upp sin framställning kring ett enda argument. Parsons hävdar att *futhorcen* genomgick en medveten reform omkring 700 och att runristare därefter följde en enhetlig standard. Man utökade antalet grafem för att kompensera för betydande fonemskiftet i fornengelskan, det »stora engelska vo-

kalskiftet». Detta till skillnad från den skandinaviska runraden (som under vendeltiden genomgått flera olika övergångsstadier med grafemreduktioner vilka inte utan vidare kan ordnas i tid och rum) och de kontinentalgermanska futharkerna KJ 5 Breza, KJ 6 Charnay och KJ 8 Beuchte. Parsons menar att en central institution ägde makten att påverka ett helt skriftsystem: den anglosaxiska kyrkan, närmare bestämt klostren i Jarrow, Monkwearmouth och Lindisfarne, alla i nordöstra Anglia. Vi får dock inte veta om detta var ett renodlat anglosaxiskt initiativ eller om utländska lärda egentligen låg bakom det hela. Mycket tyder dock på att reformen genomfördes snabbt och enhetligt på ett sätt som saknar motstycke.

Ett par frågor kvarstår dock. En äldre runreform omtalas ju faktiskt av en av Alcuins företrädare vid biskopstolen i Tours. Gregorius av Tours (538–594) nämner i *Historiae Francorum*, V:44, att kung Chilperic I av Austrasien (reg. 561–584) försökte introducera w-runan i handskrifter. Denna reform verkar inte ha lyckats, men frågan är om inte manuskriptarunor uppfanns först på kontinenten och inte i England. Biskop Venantius Fortunatus av Poitiers (ca 535–600) nämner runor på trätavlor av ask bland flera andra skrivsätt i en dikt.

Det äldsta föremålet med både en latinsk inskrift och runor (sannolikt ristade under 500-talets senare hälft) har återfunnits i en grav i Chéhéry i Ardennerna. Graven dateras till ca. 600–630. Chéhéry-inskriften kan vara en indikation på att skrifulärda kristna i Merovingerriket redan insett att runor gick att använda ihop med latinska bokstäver innan de flesta anglosaxare ens omvänts till kristendomen. Visst förekommer kontextuell samtidighet, men i det här fallet tror jag att det är osannolikt.

Långt troligare är att det fanns ett »kristet-runologiskt savoir-faire» på kontinenten redan under 500-talets senare hälft. Det fanns sannolikt bilitterata galloromanska präster liksom det fanns en genom exogami förgrenad bilitterat germansk adel över hela Merovingerriket. Denna kunskap kan ha förts till England med den merovingiska missionen under påven Gregorius den store (590–604). Korrespondensen mellan påven och meroving-

erna finns bevarad. Dessutom visar Parsons att ett antal merovingertida runristade föremål funna i England skulle kunna vara kontinentalgermanska, både vad gäller språk- och runformer. Detta skulle alltså skilja dem från de folkvandringstida inskrifterna från urnegravfälten, som ju måste betraktas som engelska.

Ta t.ex. »the Watchfield case-fitting» med inskriften **hariboki:wusa**. Fyndet har daterats till 500-talets första hälft. Två faktorer talar här för ett kontinentalgermanskt ursprung: *Haribok* är ett kontinentalgermanskt och inte ett anglosaxiskt kvinnonamn. **k**-runan har samma form som på KJ 5 Breza, KJ 166 Bezeneye, KJ 155 Dischingen samt Pforzen, grav 239. »Circonflex-k» när det är ristat förefaller vara ett distinkt kontinentalgermanskt särdrag (även om det påstås att det förekommer i Illerup 10). Här kan också påpekas att Breza-futharken återfanns i en kyrka, samt att KJ 166 Bezeneye uppvisar synkretiska kristna drag, med formeln **segun**.

En svårtydd inskrift är »the Boarley brooch», vars inskrift skulle kunna läsas som **liota**, *Liota*, ett kontinentalgermanskt kvinnonamn. Som Parsons själv påpekar (s. 47): »A German name in Kent c. 600 need cause no surprise, with the known considerable Continental influence on that territory at the time». Ett mindre säkert belägg är »the Bate-man brooch» som Parsons försiktigtvis utelämnat därför att det inte säkert kan sägas om runorna är anglosaxiska och då smycket med största sannolikhet tillverkats i Merovingerriket, ca. 550–650.

Det förefaller mycket sannolikt att den anglosaxiska runreformen skett på det sätt Parsons beskriver. Att anglosaxiska skriftlärda prelater omsider fick stort inflytande på kontinenten under 700-talet har redan nämnts ovan. Men man kan inte undgå att påpeka att engelsk runforskning har förefallit ganska ovillig att vända på steken vad gäller *futhorcens* ursprung.

Skulle det inte kunna vara så att Merovingerrikets missionärer under 500-talet var runkunniga redan när de lämnade kontinenten och att en längre tradition av bilitterata munkar ytterst ligger bakom den anglosaxiska runreformen? Detta skulle kanske kunna förklara varför lejonparten av de betydligt senare anglosaxiska manuskriptarunorna faktiskt återfunnits i Frankrike och Tyskland och inte i England. Det är ju lättare

att exportera något om det redan finns ett marknadsunderlag.

Som tidigare påpekats så framstår Parsons bidrag som mycket intelligent och påläst. Men översikten av de kontinentalgermanska runinskrifterna (s. 15–32) visar att Parsons ibland slarvar. Detta blir läsaren varse vad gäller påstående om Charnay-futharkens ursprung. Efter att Parsons två gånger (s. 28, 31) påpekat att han inte vet var Charnay-futharken kommer ifrån, och att han undrar om Charnay-futharken hör samman med de tyska inskrifterna, så frågar sig läsaren varför Parsons belyser sin okunskap utan hänvisning till någon som kanske skulle kunna veta bättre.

Charnay har under de senaste 20 åren behandlats av arkeologen Helmut Roth och runologen Klaus Düwel i varsin artikel i *Reallexikon für germanische Altertumskunde*. Düwel har senare redogjort för nya arkeologiska rön kring Charnay i *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und angelsächsischer Wechselbeziehungen* (Berlin 1995). Detta är ett imponerande Ergänzungsband till *Reallexikon*, som Parsons själv bidragit med en artikel till. Arkeologen Patrick Périn har diskuterat själva gravfältet Charnay i ett större perspektiv i en artikel, »Comment peut-on mesurer la pousse francque en Burgondie au VI siècle?», publicerad i *Les Burgondes. Actes du colloque international du Dijon* (Dijon 1995). Hade Parsons tagit del av Périns artikel skulle han kunnat sluta sig till att franska arkeologer idag betraktar fibulan (och med största sannolikhet också runorna) som flyttgods någonstans norrifrån Rhenlandet. Ett östgermanskt ursprung förefaller ytterligt osannolikt. Denna lapsus från Parsons sida förstår dock inte helhetsintrycket av Runrön 14 som en välskriven, lättbegriplig framställning av ett övertygande argument. Det är bara att gratulera författaren till att ha fyllt en besvärlig lucka i den runologiska litteraturen.

Svante Fischer

Institutionen för arkeologi och antik historia

Uppsala universitet

S:t Eriks Torg 5

SE-753 10 Uppsala

swantowraetrana@hotmail.com

Flintstudier. En håndbog i systematiske analyser af flintinventar. Red. Berit Valentin Eriksen. Aarhus Universitetsforlag. Århus 2000. 275 s. ISBN 87 7288 613-7.

Möjligheterna att förstå arkeologiska föremåls ursprungliga betydelser tenderar att minska ju längre från oss i tid och rum de tillverkades och användes. När det gäller föremål av flinta och andra bergarter är detta inte enbart en nackdel. Avsaknaden av en historisk kontinuitet har framtvingat en rad metoder som möjliggör nya frågeställningar och dessutom ger föremålen och deras egenskaper en chans att svara. Denna nya bok syftar till att presentera de dokumentations- och analysmetoder som används i det moderna studiet av flintföremål. Förutom förordet och inledningen består boken av 13 artiklar skrivna av nio författare. Boken riktar sig, enligt omslagstexten, till arkeologistuderande, professionella arkeologer och en intresserad allmänhet.

I bokens inledning konstateras att de senaste 20 årens metodologiska utveckling på området lett till att typologiska studier nu endast står för en begränsad mängd av den information som kan utvinnas ur flintartefakter. Eriksen skiljer mellan fem överordnade typer av analyser: råmaterialanalyser, teknologiska analyser, typologiska analyser, slitspårsanalyser och spridningsanalyser. Majoriteten av de följande kapitlen presenterar olika aspekter av dessa överordnade typer och boken är med andra ord ett välkommet komplement till Peter Vang Petersens *Flint fra Danmarks oldtid* som ju främst baseras på typologi.

I avsnittet om flintans geologi och mineralogi beskriver Erik Thomsen på ett lättfattligt sätt hur flinta bildas, vilka flinttyper som finns i Skandinavien och deras egenskaper. Kapitlet bidrar även till frågan om det är möjligt att bestämma ursprunget för ett flintföremål. Det visar sig att det utifrån en geologisk synvinkel är svårt att proveniensbestämma flintan närmare. Som ett särdeles problematiskt exempel nämns trakterna norr om Thisted vid Limfjorden i norra Jylland. Här har geologiska faktorer skapat en situation där nära på alla danska flinttyper påträffas inom några få kvadratkilometer.

Följaktligen kan man med rimlig säkerhet bestämma vilken flinttyp ett föremål är tillverkat av men det är svårare att avgöra dess ursprung då flintans lokala variation är närapå lika stor som den totala variationen. Härvid blir man inte gladare av att läsa Lis Ekelund Nielsens kapitel »Proveniensen af flint». Hennes slutsats är att varken makroskopiska, mikroskopiska eller kemiska analyser av ett ensamt flintföremål låter oss avgöra varifrån råmaterialet tagits. Författaren ger dock inte helt upp hoppet. Genom att studera frekventa fyndkategorier, spridda över stora geografiska områden, finns goda chanser att ringa in det område varifrån råmaterialet härstammar.

Kapitel 3, författat av redaktören, är en presentation av termen flintteknologi och termer förknippade härmed. Det är en god introduktion till den snåriga terminologin. Om alla vi som pysslar med avlagsmaterial kunde enas om den terminologi som Eriksen presenterar så vore mycket vunnet. Tonvikten i kapitlet ligger på de enskilda teknikernas betydelse för avlagens attribut och morfologi. I det sammanhanget saknar jag en diskussion av förhållandet mellan teknik och metod och framför allt det senare begreppets betydelse för avlagens egenskaper och utseende. Det har ju visat sig att moderna flintsmeder, med ett och samma slagverktyg, kan tillverka avslag med karaktäristika som motsvarar olika avslagstyper som brukar betraktas som slagna med olika tekniker. Detta antyder att orsaken till de olika avslagstyperna åtminstone delvis finns i huvudet på flintsmeden och inte enbart är ett resultat av egenskaperna hos det verktyg som han eller hon slagit med.

I kapitlet »Experimentell flinthuggning» beskriver Debbie Olausson med hjälp av exempel hur flinthuggningsexperiment, i bemärkelsen »praktisk verksamhet för att besvara en fråga», har använts för att förstå arkeologiskt material. Det är tydligt att den starka kritik av en sådan erfarenhetsbaserad experimentell arkeologi som under 1970 och 80-talet framfördes av amerikanska processuella arkeologer, som Lewis Binford och David Hurst Thomas, nu fallit platt till marken. Olaussons artikel visar nyttan av att tillvarata all den ostrukturerade erfarenhet som

praktiska experiment skapar för att förstå förhistoriska skeenden. Den experimentella arkeologins största förtjänst är nämligen inte den aura av naturvetenskaplighet som den ibland uppvisar. Istället blir det allt tydligare att den experimentella, eller snarare erfarenhetsbaserade, dialogen mellan olika typer av råmaterial och hantverk utgör en viktig del av en hermeneutisk, vetenskaplig process. En nackdel som detta för med sig är givetvis att en auktoritetstro riskerar att växa fram där experter kan dra strategisk nytta av sina exklusiva kunskaper. Det är därför viktigt, tycker jag, att den experimentella arkeologins resultat i största möjligaste mån formaliseras.

Eriksen redovisar i följande kapitel detaljerna i den praktiska delen av en »chaîne opératoire»-analys och presenterar exempel där denna typ av analyser bidragit till en större förståelse för de arkeologiska fynden som ögonblicksbilder av föremål i ständig förändring. Upprättandet av ett operativt schema tvingar arkeologen att förstå en föremålstyps livscykel genom att föremål, avfall och olika typer av handlingar relateras till varandra på ett logiskt sätt. Jag saknar dock en sociologisk koppling i form av analysmetodens betydelse i relation till t. ex. Durkheims sociala fakta, Mauss kroppstekniker och habitus-begrepp och den indirekta kopplingen till sociologiska och antropologiska handlingsteorier som framförts av t.ex. Pierre Bourdieu. Man får ibland en känsla av att analyserna skall ha ett värde i sig själva, vilket inte alltid är fallet. De utgör oftast bara första delen i arbetet med att skapa meningsfull kunskap om människors förhållande till artefakter och teknologier.

Ole Grøn presenterar, med hjälp av belysande exempel, hur rumsliga studier av flintartefakter kan gå till. Kapitlet fungerar som en handbok och kan rekommenderas till alla arkeologer som gräver ut och vill tolka stenåldersboplatser. Texten är givetvis heller inte enbart av intresse för den som arbetar med flinta i södra Skandinavien. Grøn gör – i samband med en diskussion om de senpaleolitiska aktivitetstyperna i Pincevent – det viktiga konstaterandet att man inte generellt sett kan utgå ifrån att en fyndkoncentration med en centralt be-

lägen hård nödvändigtvis implicerar någon form av hydda. Jag har länge funderat över varför så många tycks anse att flinthuggning skedde inuti hyddor. Dagens flintsmeder arbetar närapå alltid utomhus, dels för att hantverket kräver ljus, dels för att i möjligaste mån undvika att inandas det irriterande flintdammet. Det intressantaste avsnittet i kapitlet behandlar dock de försök som gjorts att finna generella regler för hur människor beter sig på boplatser. I detta sammanhang levereras en skarp och såvitt jag kan se berättigad kritik av Staperts »Ring and sector»-metod och en mildare kritik av Binfords försök att utifrån etnografiska studier formulera generella principer för hur människor beter sig kring härdar. Den utgångspunkt för rumsliga studier som Grøn själv presenterar tycker jag är sympatisk. Den bygger på att varje kultur visserligen har regler för hur människor placerar och rör sig på boplatser men att dessa regler varierar från kultur till kultur. Genom att inrikta analyserna mot att finna egenheter i fyndspredningarna på boplatser från ett bestämt kulturellt sammanhang och relatera dem till strukturer och anläggningar, t.ex. bostadsrester och eldstäder, kan vi förstå sammanhanget mellan strukturer och fyndspredningar inom en viss tradition. Grøns andra kapitel, som behandlar etnoarkeologi, visar med all önskvärd tydlighet att det arkeologiska boplatsebegreppet, som definieras t.ex. av flintans utbredning, bör problematiseras.

I övrigt visar Lykke Johansen hur man bäst tecknar flintföremål. Torben Bjarke Ballin redovisar hur sammanfogningsmetoden går till och Helle Juel Jensen beskriver slitspårsmetoden. Balling och Thomas Weber har dessutom skrivit var sitt kapitel om flintföremål och relativ datering.

I det avslutande kapitlet »Squeezing blood from stones» presenteras ett antal exempel på hur de metoder som beskrivits i boken har använts för att förstå paleolitiska och mesolitiska lokaler, framförallt på kontinenten. Det var intressant att på ett skandinaviskt språk läsa om de stora undersökningarna vid Pincevent och Etiolles i Parisbäckenet. Vid bearbetningen av dessa välbevarade fyndmaterial har nära på alla de olika analysmetoder som presenteras i boken använts.

En viktig iakttagelse förenar flera av artiklarna i boken, nämligen att de metoder som presenteras inte kan producera oberoende sanningar om förhistorien. Det står klart att tolkningen av slitspår måste sammanvävas med en tolkning av fyndsammanhangen för att hela tolkningspotentialen skall tillvaratas, och Ballin accepterar Bordes kritik av sammanfogningsmetodens oberoende tolkningspotential. Det är alltså tydligt att arkeologens tolkning av fyndsammanhanget utgör en överordnad analysmetod. I denna bemärkelse är Jensens påpekande angående »high-power»-metoden inom slitspårsanalysen viktig. Hon konstaterar att metoden, såväl som mycken annan arkeologisk forskning, genomgått tre stadier av utveckling: en våldsamt optimistisk start, ett självkritiskt och självvranssakande mellanstadium och till sist ett mera moget och balanserat stadium. Trots denna medvetenhet är det utan tvekan så att forskningsfältet idag har en metodologisk slagsida. Det krävs nu att stenforskarna ger sig i kast med den betydligt mer komplexa tolkningen av meningssammanhangen.

Jan Apel

Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU)

Box 531

SE-751 21 Uppsala

jan.apel@sau.se

Europe's first farmers. Red. T. Douglas Price. Cambridge University Press. Cambridge 2000. 395 s. ISBN 0-521-66203-6.

Under 1990-talet har Douglas Price agerat redaktör för två större volymer som behandlar jordbrukets uppkomst och spridning i ett globalt perspektiv. Av naturliga skäl har jordbrukets etablering i Europa getts ett begränsat utrymme i dessa volymer. Det är därför välkommet att det med föreliggande bok ges ett forum för en mer detaljrik diskussion av det mångskiftande europeiska materialet, något som görs region för region, i kapitel författade av specialister på respektive geografiska område.

Boken omfattar elva kapitel, varav nio avhandlar en del av Europa vardera. Därtill ingår

en inledande översikt samt en uppsummering, bägge skrivna av Price. De geografiska regioner som behandlas är: Sydösteuropa (Ruth Tringham), Östeuropa (Marek Zvelebil och Malcolm Lille), Medelhavsområdet (William K. Barnett), södra Frankrike och norra Italien (Didier Binder), Iberiska halvön (João Zilhão), södra Centraleuropa (Michel Jochim), norra Centraleuropa (Peter Bogucki), Brittiska öarna (Peter Woodman) samt Skandinavien (Douglas Price). På första sidan av respektive kapitel finns en karta, där det geografiska omfånget för avsnittet är markerat med föredömlig tydlighet. Man kan notera att det inte är en komplett Europakarta, Baltikum och europeiska Ryssland är ej inkluderade. Dessa områden behandlas dock till viss del i Zvelebil & Lillies kapitel om Östeuropa.

Kronologiskt behandlar boken perioden 9000-3000 f.Kr. (kalenderår), och geografiskt omfattar den de områden där jordbruket introducerades under denna tidsperiod, vilket innebär att exempelvis stora delar av Skandinavien ej diskuteras. Kapiteln är ordnade i geografisk turordning, med början i sydöstra Europa och slut i nordvästra Europa, i enlighet med jordbrukets spridning från Levanten. Denna geografiska förskjutning avspeglar också en kronologisk förskjutning till gradvis yngre perioder. Boken ger således inte en bild över en samtida situation, utan en rad oliktida bilder över neolitiseringsprocessen inom respektive region. Det föreligger i flera fall en geografisk överlappning mellan kapitlen, vilket är utmärkt, då de olika författarna ibland har olika tolkningar.

Ur ett mellansvenskt perspektiv är boken en glädjekälla. För första gången i en internationell översikt så tas trättbågarkulturen norr om Skåne upp till diskussion, och såväl Mälardalen som södra Norge inbegrips i resonemangen kring neolitiseringsprocessen i Skandinavien. Vad gäller Mälardalen så refererar Price inte bara de klassiska verken av Florin och Welinder, utan inkluderar även på ett initierat sätt resultat från det senaste decenniets utgrävningar. Att Mellansverige och södra Norge uppmärksammas är inte bara trevligt ur ett lokalpatriotiskt perspektiv, det har även återverkningar på tolkningar av neolitiseringsprocessen i stort,

vilka tidigare ofta baserats på lokala förhållanden inom mycket små geografiska regioner (läs: Danmark). Att sedan de flesta svenska ortnamn är felstavade (Østra Vrå är en personlig favorit), och att några lokaler är felplacerade på kartorna, är i sammanhanget förlåtligt.

Sedan ett par decennier har den dominerande synen på neolitiseringsen i Skandinavien varit den att jordbruk och nya traditioner togs upp av den lokala, senmesolitiska fängstbefolkningen. Jordbrukets introduktion i övriga Europa har tvärtom setts som ett resultat av att redan fullårda bönder invandrat och burit med sig jordbruket och de nya materiella traditionerna. Det kanske mest intressanta med boken är att flera av författarna har omvärderat klassiska exempel på migrationer, som t.ex. Central-europas bandkeramiska kultur och västra Medelhavsområdets cardial-kultur.

En viktig iakttagelse, som gäller alla delar av Europa där det finns tillförlitliga dateringar, är att jordbrukets spridning skedde med snabba framstötter över stora geografiska områden, följda av stillastående och långvariga gränser. Belysande är gränsen mellan bandkeramisk kultur och de norr därom levande jägare-samlare-grupperna i norra Tyskland och Polen, en gräns som ägde varaktighet i över 1000 år. När väl jordbruket etablerades norr om gränsen skedde detta samtidigt i hela området från Danmark i söder till Mälardalen i norr, varpå en ny gräns etablerades från Oslofjorden i väster till Dalälvens mynning i öster.

Det återkommande fenomenet med snabb spridning följt av stillastående gränzoner rimmar illa med bilden av demisk diffusion, genom en långsam men obönhörlig »wave of advance» av invärande jordbrukare, som den beskrivits i Ammerman och Cavalli-Sforzas klassiska modell. Om jordbruket spreds genom utvandring av bönder, så skedde detta uppenbarligen på ett annat sätt än genom en ständig nyetablering av gårdar i periferin.

Den bandkeramiska kulturen har ansetts vara ett ovedersägligt exempel på spridning genom invandring, bl.a. med hänvisning till dess uniformitet över stora regioner i dess äldsta skede. I Jochims och Prices avsnitt redovisas emellertid nya data som pekar på att det äldsta

skedet istället präglas av heterogenitet och en kontinuitet med de föregående lokala mesolitiska traditionerna. Bestickande är att de tidigaste exemplen på odling och tamdjur är äldre än de första fynden av den bandkeramiska materiella kulturen. Bägge författarna är nu benägna att se den bandkeramiska traditionen som skapad av lokala jägare-samlare. Det är värt att notera att Price så sent som 1995 höll fast vid migrationsmodellen.

Den medförfattare som oftast refereras i övriga kapitel är utan tvivel Zvelebil, som både i tidigare publikationer och i föreliggande bok diskuterar »the availability model», en modell som har sin utgångspunkt i gränserna i jordbrukets spridning. Dessa långvariga gränser har inneburit att bönder och jägare-samlare i vissa områden levt mycket nära varandra, utan att jägarna för den skull automatiskt börjat med jordbruk. The availability model skisserar hur interaktion mellan jägare och bönder kan gå till, den betonar momentet av kulturell valfrihet och lyfter fram jägare-samlarnas roll i neolitiseringsprocessen, utan att för den skull utesluta att migrationer kunde förekomma. Kommunikation och påverkan mellan bönder och jägare-samlare ses inte som enkelriktad, något som exemplifieras i Tringham's diskussion kring interaktionen mellan Järnportens jägare-samlare och de runtom belägna bondebosättningarna av Starcevo- och Cris-kultur.

Förutom att nya arkeologiska data tillkommit och förändrat bilden, så betonar Price även hur framväxten av en mesolitisk forskningsgren under de senaste tre decennierna har möjliggjort omvärderingen. Långa sågs de mesolitiska människorna som bleka kopior av paleolitikums storviltjägare, långsamt kvävda av den allt tätare skogen. Denna bild har ersatts av ett scenario med dynamiska människor som skapar och förändrar sin egen värld. Om människor kan förändra och förändras, så behöver man inte ta till en folkvandring som förklaring till förändringar i det arkeologiska källmaterialet.

Price kallar synen på neolitiseringsen så som den skildras i boken för »the new synthesis». Med detta avser han framförallt synen på människor som aktiva skapare av sitt samhälle, i

motsats till den inom stenåldersforskningen tidigare dominerande synen på människor som passiva offer för yttre omständigheter i stil med förändrad miljö eller inkräktande bönder. Inbegripen i »syntesen» är också en förskjutning från att se jordbrukets introduktion som ett exempel på migration i nio fall av tio, till att se migrationerna som undantag, och lokal neolitiserings som det dominerande. Price överdriver dock samsynen en smula, de olika författarna spretar i många fall en hel del i sina tolkningar, och t.ex. så håller Peter Bogucki ständigt fast vid att den bandkeramiska kulturen är ett exempel på migration.

Boken gör mycket för att utreda när, var och hur jordbruk spreds i Europa. Som en konsekvens av betoningen på människors val och agerande, snarare än människors adaptation, så har frågan *varför?* paradoxalt nog blivit svårare att besvara. Om det inte var stigande havsnivåer, förändrad salthalt, okontrollerbar befolkningsökning, etc., som tvingade fram jordbruket, varför introducerades det överhuvud taget? I uppsummeringen antyder Price att svaret skall sökas inom den ideologiska och sociala sfären. Frågan *varför?* lämnas dock öppen i bokens slut.

Europe's first farmers är en utmärkt bok, som varmt rekommenderas.

Fredrik Hallgren

Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet
S:t Eriks torg 5
SE-753 10 Uppsala

Christoph Kilger, *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slawischen Grenzland ca. 965–1120. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. NS 15. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities / Stockholm Numismatic Institute. Stockholm 2000. 391 S. ISBN 91-7402-301-2.*

Es gehört zu den vieldiskutierten Phänomenen der späten Wikingerzeit, daß deutsche Silbermünzen in großem Umfang ihren Weg nach

Norden in die schwedischen Schatzfunde nahmen. Schweden ist das Eldorado der deutschen Numismatiker. Es ist daher ein Glücksfall, wenn ein gleichermaßen der schwedischen und deutschen Sprache mächtiger Archäologe und Numismatiker sich dieses Themas annimmt und dabei den Brückenschlag der vielfach aneinander vorbei forschenden Wissenschaftsdisziplinen Numismatik und Archäologie im Sinn hat. Ein solches Buch muß hohe Erwartungen wecken, zumal es sich auch noch vorrangig einem der schwierigsten Probleme widmet, das die deutsche Numismatik kennt: den sog. Sachsen-, Wenden- oder Randpfennigen.

Der Autor behandelt die monetäre Entwicklung des 10. und 11. Jahrhunderts im sächsisch-slawischen Raum zwischen Elbe und Oder, wobei sich die Grenze zwischen dem Deutschen Reich resp. seinen nach Osten vorgeschobenen Marken und dem Slawenland in dieser Zeit kaum exakt fixieren läßt. Zur groben Übersicht kann man sich am Verlauf der Elbe orientieren und mit linkselbisch (sächsisch/deutsch) bzw. rechtselbisch (slawisch) helfen. Auf die politischen Verhältnisse der Gegenwart übertragen handelt es sich bei dem Untersuchungsgebiet um die deutschen Bundesländer Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg, Sachsen-Anhalt, Thüringen und Sachsen, im Norden ist auch Schleswig-Holstein einbezogen.

Unter den dort geprägten Münzen ragen die in Tausenden von Exemplaren bekannten sog. Sachsenpfennige heraus, für die der Autor die neutralere Bezeichnung Randpfennige vorzieht. Er schildert in seinem einleitenden Kapitel zunächst die Forschungsgeschichte, die durch eine lange Kontroverse und den dabei sowohl von deutscher wie polnischer Seite angeschlagenen nationalistischen Töne belastet ist. Ferner begründet er die Erweiterung seines Themas auf alle Emissionen deutscher Münzstätten entlang der Slawengrenze. In Kap. 2 wendet er sich den bisherigen numismatischen und archäologischen Erklärungsmodellen für die Funktion von Münzgeld und die Bildung von Münzschatzen zu. Es folgen in Kap. 3 chronologische und regionale Studien zu den verschiedenen Münzorten des Unter-

suchungsgebiets. Kap. 4 skizziert Aspekte, die zur Ausbildung bestimmter Währungsgebiete führten, Kap. 5 schildert die monetäre Entwicklung in Sachsen und im sächsisch-slawischen Raum von 965 bis 1120 in zwölf Zeitphasen. Ein ähnliches Zeitphasenmodell bildet den Rahmen der Münzfundanalyse in Kap. 7, während Kap. 6 – verbunden mit einem Abriss der Forschungsgeschichte – allgemeine Betrachtungen und Fragestellungen zu den Münzfunden formuliert. Interpretation der Ergebnisse und Versuch einer Synthese (Kap. 8) sowie ein englisches Summary (Kap. 9) schließen den analytischen Teil der Arbeit ab. Es folgen Kataloge, Karten und Tabellen: ein nach Regionen und Münzstätten geordneter Katalog der Münztypen (Kap. 10), ein Katalog der Münzfunde des Untersuchungsgebietes geordnet nach den heutigen deutschen Bundesländern, der stattliche 446 Funde auflistet (Kap. 11). Über 60 sehr gute Karten illustrieren die Verbreitung der Münztypen und die Bildung der Währungsregionen sowie die Fundverbreitung (Kap. 12). Den Schluss bilden diversen Tabellen zur besseren Erschließung des Materials sowie das Literaturverzeichnis. Katalogteile und Karten der Arbeit weisen eine ebenso große wie intelligente Materialbewältigung aus.

Obwohl Diskussion und Einordnung der verschiedenen Münztypen einen breiten Raum einnehmen, handelt es sich nicht um ein konventionelles numismatisches Buch. Denn eigentlich interessieren den Autor nicht so sehr die einzelnen Münzen, Typen und Prägestätten, sondern die Münzfunde, Währungslandschaften und vor allem das, was er mit *Hantierung* von Münzen und Silber umschreibt. Es sind nicht so sehr die klassischen numismatischen Fragestellungen (wann, wo und von wem eine Münze geprägt wurde), die den Autor umtreiben, sondern die Fragen nach dem Gebrauch des gemünzten Geldes und eine auf diese Aspekte fokussierte Interpretation der Schatzfunde.

Aus dem numismatischen Teil der Arbeit wollen wir uns hier mit der Feststellung begnügen, daß der Autor seine Absicht, eine übersichtliche Zusammenstellung der Münz-

typen und „des monetären Geschehens im nördlichen und östlichen Sachsen und im elb-slawischen Grenzland zwischen ca. 965 und 1120 zu erarbeiten“ (S. 45) erreicht hat, wobei durch die Fülle des Materials reichlich Stoff für Detaildiskussionen zu einzelnen Münzstätten und Münztypen geliefert worden ist. Zwar hat die deutsche Numismatik seit Hermann Dannenberg (1824–1905) vieles vorgearbeitet, dennoch hat der Autor hier eine sehr respektable numismatische Gesamtleistung abgeliefert. Angesichts der Schwierigkeiten, die sich bei der Ordnung eines überwiegend schriftlosen Materials bieten, müssen neben Fleiß und Mut des Autors zwei Dinge hervorgehoben werden: 1) Mit dem Nachweis der Fundvorkommen und bekannten Exemplare für jeden Typ und dies jeweils unterteilt nach den Funden in Schweden, Sachsen/Ostfriesland, dem Markenraum und dem elb-slawischen Raum wird eine bisher unerreichte Präzision in die Bewertung von Seltenheit bzw. Häufigkeit der einzelnen Emissionen gebracht und damit ein Maßstab für ihre Bedeutung im Geldvolumen geschaffen. 2) Die aus den Funden abgeleiteten Datierungsvorschläge bieten jetzt ein Gerüst für den Prägeaufbau, von dem für künftige Diskussionen um die Chronologie einzelner Münzserien des ost-sächsischen Raumes ausgegangen werden kann.

Der Autor hat sich der Numismatik als Archäologe genähert. Sein Hauptinteresse gilt der Deutung der Münzschatze und dem, was er mit *Hantierung* von Münzen und Silber bzw. den im Titel genannten *Monetarisierungen* umschreibt. Dazu untersucht er zum einen die Voraussetzungen für die Entstehung von Währungsgebieten und Münzsystemen, zum anderen Deponierungspraktiken und Fundzusammensetzungen. In den Münzfunden identifiziert sich nach seiner Ansicht „der Münz- bzw. Silberanwender“ und liefert darin eine Art „Stellungnahme zu den Direktiven der münzherrlichen Gewalt. Münzfunde bieten die Möglichkeit, uns den Mentalitäten und der Ideenwelt beim Gebrauch von Münzen und Silber zu nähern“ (S. 111), sie verkörpern nämlich „unterschiedliche individuelle Stellungnahmen, Äußerungen und Verhandlungs-

situationen" (S. 12), der Autor sieht sie in der Summe „als eine soziale, politische, ökonomische und, nicht zu vernachlässigen, eine mentale Auseinandersetzung und Stellungnahme zu glänzendem Silbermetall und zur klingender Münze" (S. 11). Das klingt furios und wird in einen Stakkato von Fragestellungen noch gesteigert: „An welche Regeln ist der nominelle Wert einer Münze gebunden? Wie konnte sich der nominelle Wert einer Münze im Zahlungsverkehr etablieren? Geschah dies mit Zwang? Hatte der nominelle Wert einer Münze einen bestimmten Nutzungsradius? Konkurrierte die Idee der Münze mit anderen Zahlungsstrategien und Wertvorstellungen? Wie wurden Münzen, wie wurde Silber im alltäglichen Zahlungsverkehr hantiert?" (S. 20). Sehr konkrete Fragen! Wie sind die Antworten ausgefallen?

Die vom Verf. in seiner Münzfundanalyse (S. 123–142) herausgearbeitete Entwicklung bestätigt ein an sich bekanntes Bild, das er jetzt freilich pointierter in fünf Zeitperioden unterteilt und mit sehr instruktiven Karten illustriert. Es ist gekennzeichnet durch den allmählichen Rückgang der Hacksilberpraxis, die sich nur in Vorpommern noch bis gegen Ende des 11. Jhs. hält, sowie eine Dominierung der Fundinhalte durch Sachsenpfennige und Niederelbische Agrippiner. Sie setzt ab ca. 1020 ein und ist ab ca. 1050 voll ausgebildet. In der zweiten Hälfte des 11. Jhs. verfügt das rechtselbische Gebiet über zwei große Währungsräume: im Norden und Westen die Niederelbischen Agrippiner, im Süden und Osten die jüngeren Sachsenpfennige. Das ist ein interessantes Kontrastprogramm zur Entwicklung auf dem Reichsgebiet, wo sich in der zweiten Hälfte des 11. Jhs. eine deutliche Tendenz zu kleinräumigeren Währungsgebieten abzeichnet. Das Währungsgebiet der Niederelbischen Agrippiner hält sich unter weiterer Ausdehnung noch bis zur Mitte des 12. Jhs. dagegen verschwinden die Sachsenpfennige Anfang des 12. Jhs. völlig.

Die Sachsenpfennige (der Autor zieht die Bezeichnung Randpfennige vor), eine durch relativ einheitliches äußeres Erscheinungsbild, Schriftlosigkeit und den nach oben umgewölbten Rand charakterisierte Münzsorte, kommen

in Tausenden von Exemplaren in elbisch-slawischen und polnischen Funden des 11. Jhs. vor. Über ihren deutschen oder polnischen Ursprung ist lange Zeit kontrovers diskutiert worden. Seit den 1960er Jahren ist die deutsche Herkunft allgemein akzeptiert. Sie werden aber von der polnischen Forschung in den Fundbeschreibungen als „denary krzyzowe" (Kreuzdenare) als eine besondere Kategorie außerhalb der deutschen Münzen geführt. Das ist in gewisser Weise berechtigt, denn diese Münzen sind – wie sonst nur noch die Niederelbischen Agrippiner – eine betont auf den slawischen Raum beschränkte Münzsorte. Mit ihnen beginnt um 1015/20 eine eigenständige Monetarisierungsentwicklung im slawischen Gebiet. Die vor 1015/20 liegenden sächsischen Münzen – ältere Sachsenpfennige, Otto Adelheid-Pfennige, Billunger-Pfennige – zeigen längst nicht diesen betonten Regionalcharakter und sind beispielsweise in den skandinavischen, russischen und baltischen Schätzen stark vertreten. Der Monetarisierungsprozeß des slawischen Raumes zwischen Elbe und Oder im 10./11. Jh. läßt sich daher grob in zwei Perioden gliedern: a) vor 1015/20 mit Strukturen, die – sieht man von der Hacksilberpraxis ab – den übrigen Münzimportgebieten (Skandinavien) weitgehend entsprechen, wobei die in östlicher Grenzlage operierenden deutschen Münzstätten schon eine gewisse Dominanz erreichen, b) nach 1015/20 mit eigenen Strukturen, die durch das Randpfennigssystem und andere spezifische Grenzlandprägungen wie die Niederelbischen Agrippiner bestimmt sind.

Die Strukturen beider Perioden reflektieren bestimmte monetäre Sonderentwicklungen im östlichen Sachsen. Auf Grund der Grenzlage und militärischen Bedeutung des Gebietes besaß der weltliche Adel hier eine starke Stellung und nahm – selbstherrlich oder in Stellvertretung des Königs – auch sehr früh Münzrechte war (Billunger Herzöge, Stader Grafen). Dagegen sind die Bischöfe bis weit in das 11. Jh. nicht, zumindest nicht äußerlich erkennbar, an Münzprägungen beteiligt. Es ist evident, daß wir weder aus den Erzbistümern Hamburg-Bremen und Magdeburg, noch den Bistümern

Merseburg, Naumburg-Zeitz oder Meißen Münzen mit Bischofsnamen besitzen. Beides – keine geistliche Münzen, aber Münzen des weltlichen Adels – konterkariert sowohl den urkundlichen Befund als auch die Münzentwicklung im übrigen Sachsen. Es ist augenfällig, daß wir es im Grenzland mit anderen Entwicklungen und Verhältnissen zu tun haben als im Reich. Hier wäre wohl noch etwas mehr herauszuholen gewesen, wie überhaupt die Periode vor 1015/20 etwas dürftig behandelt ist. Dazu hätte freilich genauer auf die Otto-Adelheid-Pfennige eingegangen werden müssen. Wir wollen den Autor gern entschuldigen, daß er sich nicht an diesem heißen Eisen die Finger verbrennen wollte. An der Ignorierung der Otto-Adelheid-Pfennige als Grenzlandprägung krankt aber die unbefriedigende Behandlung der älteren Sachsenpfennige. Der Autor manövriert sich auch deshalb in Erklärungsnotstände, weil er die ostsächsische Metropole Magdeburg, seit 968 Erzbistum, Lieblingsort Kaiser Ottos I. und Zentrum der Slawenmission, zu spät, erst ab 965 als Münzstätte ins Spiel bringt. Tatsächlich ist hier seit den 930er Jahren die Hauptmünzstätte im östlichen Sachsen zu suchen. Andererseits ist Magdeburg ab 1020 trotz seiner Grenzlage an den Grenzlandprägungen praktisch nicht mehr beteiligt und hat typische Fernhandelsemissionen produziert, wie etwa die Mauritiuspfennige. Man darf daher den Münzkatalog des Autors, der ein Geprägekatalog der deutschen Münzstätten an der östlichen Reichsgrenze ist, nicht mit einem Katalog der Grenzlandprägungen bzw. der im Grenzland umlaufenden Münzen gleichsetzen!

Eine wichtige Materialgruppe ist völlig ausgeklammert worden: die Nachahmungen/Nachprägungen. Das hat mit der gewählten Methode der Materialsammlung zu tun, worauf noch einzugehen sein wird. Damit begibt sich der Autor jedenfalls der Möglichkeit, eigenständige lokale Entwicklungen und mögliche slawische Münzorte zwischen Elbe und Oder zu diskutieren. Der Schatzfund von Lupow/Lupawa 1888 in Pommern mit Tausenden von Nachprägungen wird kein einziges Mal erwähnt. Auch wenn der Fundort östlich der Oder außerhalb des Untersuchungsge-

bietes liegt, ist der Inhalt dieses Schatzes zweifellos auch für die Verhältnisse westlich der Oder relevant. Der Autor kommt lediglich bei den noch unpublizierten Münzfunden aus der Siedlung Parchim (Westmecklenburg) auf diese Fragen kurz zu sprechen und sieht in den dort gefundenen Kupferprägungen eine Art „Reaktion auf die verstärkte Einflußnahme ‚deutscher‘ Währungen sowie alternative Bezahlungsmittel und Ausdruck einer eigenen ‚slawischen‘ Währung“ (S. 157). Abgesehen davon, daß die Parchimer Fundstücke unpubliziert sind, sich hierzu auch bei Kilger keine Abbildung findet und man infolgedessen an der Diskussion gar nicht teilnehmen kann, scheint diese Deutung doch etwas hoch zu greifen. Man könnte das Ganze auch mit einer simplen Falschmünzerwerkstatt erklären. Als einzige Münzstätte im Untersuchungsgebiet ist Alt-Lübeck bzw. Starigard mit Prägezeit um 1100 durch Gert Hatz 1965/1984 nachgewiesen.

Die deutliche Präsenz der Haithabu-Prägungen noch in den Funden des frühen 11. Jhs. (z.B. Dorow/Vorpommern) hätte vielleicht Anlaß sein sollen, auf diese älteste klassische Grenzlandprägung einzugehen, auch wenn sie vor 965 bereits beendet war.

Besser bedient uns der Autor mit den jüngeren Sachsenpfennigen bzw. Randpfennigen, die er teils in der Saalregion, teils in der Region Meißen/Oberlausitz ansiedelt. Polnische Anteile an den jüngeren Sachsenpfennigen schließt er nicht aus, sie sind für ihn aber eher marginal, da er darauf kaum eingeht. Da die gerade an jüngeren Sachsenpfennigen so enorm reichen polnischen Funde generell nicht berücksichtigt sind, muß man die Zuweisungen und Datierungen des Autors allerdings mit Vorsicht benutzen. Ein überzeugendes Ergebnis seiner Arbeit ist dagegen, daß ältere und jüngere Sachsenpfennige als zwei verschiedene, nicht nur räumlich und zeitlich, sondern auch monetär deutlich voneinander abgegrenzte Systeme zu begreifen sind und nicht mehr als bloßer Typenwechsel interpretiert werden können. Die bewußte Etablierung des „neuen Randpfennigsystems“ als regionale Währung um 1015/20 schreibt der Autor Kaiser Heinrich II.

zu und attestiert diesem System zu Recht „weitgehende Konsequenzen für den Zahlungsverkehr und den Handel mit den slawisch besiedelten Gebieten, wie dem unter der Kontrolle des Deutschen Reiches liegenden Markenraum, den freien elbslawischen Regionen im Norden und dem polnischen Reich im Osten“ (S. 78). Obwohl der Autor die Münzverhältnisse in Sachsen nach dem Geschmack des Rez. sonst etwas zu einseitig aus dem Konflikt zwischen Königtum und Adel erklärt, möchte ihm der Rez. an dieser Stelle einen großen Treffer bescheinigen. Damit erklärt sich nämlich auch das zeitgleiche Verschwinden der Otto-Adelheid-Pfennige und die Etablierung eines neuen Breitpfennigtyps in Ostfalen und Niedersachsen. Hier gehen jetzt drei immer isoliert betrachtete Phänomene in einer Gesamterklärung auf. Der bisher numismatisch blasse Kaiser Heinrich II. wird plötzlich interessant! Daß mit den jüngeren Sachsenpfennigen auch die ostsächsischen Bistümer Merseburg, Naumburg-Zeitz und Meißen für den von ihnen nicht erhobenen Kirchenzehnt durch den Fiskus entschädigt werden sollten, ist eine weitere kühne These, die wohl noch weiterer Absicherung bedürfte, aber durchaus etwas für sich hat.

Die Sachsenpfennige ab 1015/20 mit ihrem charakteristischen gleichbleibenden Äußeren, einem Gewicht um 1 g und dem aufgetriebenen Rand als Schutz vor Fragmentierungen, ließen sich leicht hantieren und schon durch Abzählen auf bestimmte Gewichte bringen. Sie dürften ein wesentlicher Faktor für das Verschwinden der Hacksilberpraxis und die Akzeptanz eines auf gewichtsgenormtem Silber in Form von Münzen beruhenden Zahlungssystems im elbslawischen Raum gewesen sein. Sie verdeutlichen auch sehr gut, daß es bei diesen Münzen nicht um Bild- oder Schriftbotschaften oder Hinweise auf Münzherren oder Münzorte ging. Die Nennung eines Münzherren oder einer Münzstätte als Garantie bzw. Kontrollmechanismus für die Rechtmäßigkeit und Güte der Prägung, mehr noch, jede Art Information in lateinischer Sprache war für den deutschen wie slawischen „Münzanwender“ nicht nur ohne Interesse, son-

dern offenbar sogar unerwünscht. Es verwundert, daß der Autor diese Mentalitäten berührende Frage nicht aufgeworfen hat, da er die Monetarisierung durchaus auch als mentales Problem versteht und sich nicht scheut, die Prozesse vor 1000 Jahren mit der deutsch-deutschen Währungsunion von 1990 in Parallele zu setzen.

Etwas überspitzt möchte der Rez. die Position des Autors als die eines reinen „Fundnumismatikers“ bezeichnen. Er hat seine Einordnungen und Datierungen hauptsächlich aus der Literatur bzw. dem literarischen Fundstudium und nicht aus dem Studium der Münzen selbst abgeleitet. So erklärt sich z.B. die oben monierte Absenz der Nachahmungen/Nachprägungen in der Arbeit. Das in Fundbeschreibungen nicht, unzureichend oder summarisch behandelte Material kommt bei Kilger nicht vor, ist aber gleichwohl in nicht unbeträchtlichen Quantitäten vorhanden. Angesichts des oft nicht befriedigenden Bearbeitungsstandes gerade der Funde des elbslawischen Raumes ist der Rückgriff auf die zahlreichen, seit den 50er Jahren modern und einheitlich durch deutsche Numismatiker bearbeiteten schwedischen Funde nicht nur verständlich sondern auch notwendig. Aber es ist nicht die ganze Seite der numismatischen Welt. Kilgers Vorgehensweise weitet den Blick für Fundvergleiche, Fundstrukturen und chronologische Diskussionen, verengt und trübt ihn aber für Eigenart und Vielfalt des Materials. Beispielsweise werden Prägezeiträume von fünf Jahren gleichermaßen vergeben an zahlenmäßig große Emissionen wie an solche, die nur aus zwei Exemplaren bestehen (etwa bei den Magdeburger Typen Mg A 1 und A 4).

Fast alle Datierungen des Autors im Münzkatalog beruhen auf dem schwedischen Fundmaterial. Aus den schwedischen Funden und den dazu seit dem Beginn der 60er Jahre vorgelegten Seminararbeiten am Numismatischen Institut der Universität Stockholm bezieht der Autor hauptsächlich seine Maßstäbe und Bewertungen. Die deutsche numismatische Literatur nimmt er dagegen etwas zu selektiert war. Es sei an dieser Stelle gerne nochmals ausdrücklich festgestellt, daß die deutsche Numis-

matik ohne die schwedischen Funde nicht auskommen kann. Sie sind der Kompaß im chronologischen Labyrinth der deutschen Münzserien des 10. und 11. Jhs. Für viele der von Christoph Kilger behandelten Münzserien, wie etwa die Sachsenpfennige/Randpfennige, die Niederelbischen Agrippiner und andere Typen der zweiten Hälfte des 11. Jhs. ist dieser Kompaß aber kaum anwendbar, da sie in den schwedischen Funden nicht oder nur in geringem Umfang vorkommen.

Wir wissen heute, daß es keinen gleichmäßigen Export deutscher Münzen nach Schweden gegeben hat. Dieser Export hat in den 980er Jahren begonnen, war bis 1000/1010 außerordentlich hoch und ging danach allmählich, in der zweiten Hälfte des 11. Jhs. stärker zurück. Er lief um 1120 aus, der gewaltigen Schatz von Burge auf Gotland setzte 1143 den endgültigen Schlußpunkt. Christoph Kilger präzisiert dieses Bild und konstatiert Exportniedergangsperioden für 1011–1017, 1029–35, 1040–45, 1055–77. Wie ist das zu bewerten? Sind das tatsächliche Exportschwächezeiten oder spiegelt sich darin vielleicht nur wider, daß uns für diese Zeiträume einfach nur sicher zu datierende Emissionen fehlen? Um diesen Sachverhalt auf die Spur zu kommen, wäre eine vergleichende Betrachtung der deutschen Schlußmünzen in schwedischen Funden sicher aufschlußreich.

Kilgers Arbeit bringt auch eine Differenzierung in das bisher vielleicht zu einheitlich durch den erdrückenden Fundreichtum der Insel Gotland geprägte Bild der schwedischen Funde. Die festlandsschwedischen Funde im Süden zeigen zeitweise durchaus mehr verwandtschaftliche Züge zu den slawischen Funden zwischen Elbe und Oder als zu den gotländischen Funden. Das manifestiert sich z.B. in Münzfragmentierungen (Hacksilber), die in südschwedischen Funden durchaus, in gotländischen Funden dagegen fast niemals auftreten.

Es gehört zu den Vorzügen des Buches, daß es nach einem Gesamtbild, nach Systemvoraussetzungen, Entwicklungen und Hintergründen fragt. Damit sind auch die materialverliebten, positivistisch eingestellten und nicht

ohne guten Grund Systembildungen eher abholden Numismatiker zu Stellungnahmen gezwungen. Der Rez. gesteht, daß er über vieles noch nachdenken muß und dem Autor für diesen Zwang (zähneknirschenden) Dank schuldet. Was läßt sich an dieser Stelle sagen und aus dem Buch lernen? In der Art des Autors versuchen wir es mehr mit Fragen als mit Antworten.

Für den Numismatiker sind – und bleiben – Münzfunde vor allem zweierlei: Materialsammlungen und Datierungshilfen. Er bezieht aus ihnen seine Münzen, die er zudem durch eine größere Zahl von Funden und sachgerechte Interpretation genauer datieren und in ihrer Seltenheit bzw. Häufigkeit einschätzen kann. Das hat der Autor in seinem Münzkatalog demonstriert. Der „Münznumismatiker“ wäre damit zufrieden, der Autor ist es nicht. Für ihn sind – nochmals wiederholt – Münzfunde eine *soziale, politische, ökonomische und mentale Auseinandersetzung und Stellungnahme der Münzanwender*. Sind sie das wirklich? Und wenn ja, wie kann man das beweisen?

Hier stellt sich für den Rez. die Frage, was man denn aus Münzfunden mit hinreichender Sicherheit ablesen kann. Auf welchem Weg, in welcher Zeit wurden sie akkumuliert? Wie und wo kam die Fundmischung zusammen? Sind sie Ergebnis eines guten Geschäfts oder die Summe eines Geschäftslebens, d.h. Ersparnis einer Generation? Sind sie überhaupt Ergebnis geschäftlicher Beziehungen? Wofür stehen sie? Für Reichtum, den man vor mißgünstigen Nachbarn an unbekannten Orten verbarg oder für Sozialprestige, Reichtum, den man stolz präsentierte und zu diesem Zweck immer im Hause hatte? Waren sie Bargeld, auf das man immer Zugriff haben wollte und das man auch „arbeiten“ ließ, oder stellen sie totes Kapital dar? Sind sie überhaupt Geld im Sinne von universellem, wiederverwendbarem Zahlungsmittel? Ist in diese Schätze immer nur etwas hineingetan, oder ist auch manchmal etwas herausgenommen worden? Hat man auf den Inhalt geachtet und bestimmte Münzen ausgewählt oder genommen, was man bekam? Aus welchem Angebot und an welchem Ort konnte der Fundbildner/Münzanwender wäh-

len? Wie haben wir uns also das Zustandekommen vorzustellen? Gleichartig oder verschieden? Wo etwa sind die Schatzbildner in den Besitz der Münzen gekommen, in der Heimatregion oder in der Fremde? Waren die Schatzbildner Händler oder Krieger oder bloß Bauern? Wie ist die Fragmentierung von Münzen zu erklären? Im monetär gehobenen Sinne als Kleingeldfabrikation, „kleiner“ Geldwirtschaft? Oder als Notlösung in Zeiten knappen Silbers? Oder als Ablehnung von Münzgeld? Wie ist ein Sachsenpfennigbesitzer im polnischen und deutschen Land an seine Münzen gekommen, was hat er mit ihnen angefangen und was haben sie ihm bedeutet?

Die Zahl der Fragen drückt sowohl das Interesse als auch die Ratlosigkeit des Rez. in diesem Punkte nach der Lektüre des Buches aus.

In der Kritik der von archäologischer Seite angebotenen Erklärungsmodellen ist der Rez. mit dem Autor einig in der Ablehnung von Raub und Plünderung als vorrangiger Rekrutierungsquelle für Münzfunde. Das läßt sich angesichts der Fundstrukturen nicht aufrecht erhalten, es sei denn man nimmt eine Art „Deutscher Zentralbank“ an, bei der die Münzen des Reiches zusammenliefen und bei der die Wikinger dann regelmäßig ihre dort zu handlichen Portionen zusammengestellten Tribute abholten. Mit Sympathie nimmt der Rez. dagegen die ihm erst durch Kilger erschlossene Theorie von Torun Zachrisson 1998 zur Kenntnis, wonach die Schatzfunde feste Bestandteile eines wikingerzeitlichen Hofes, des „gardslandskap“ sind. Aus dieser Sicht sind die an sich sinnlos zahlreichen und ebenso sinnlos zahlreich in der Erde belassenen gotländischen Schätze eher zu erklären als mit Verhaltensweisen einer an Münzgeld gewöhnten Gesellschaft.

Von numismatischer Seite gibt es bisher nur einen einzigen Systementwurf für die durch Münzfundleere auf dem Gebiet des deutschen Reiches und außerordentlichen Münzfundreichtum jenseits der Reichsgrenzen im slawischen Raum und in Skandinavien gekennzeichneten Verhältnisse vom Ende des 10. bis zum frühen 12. Jh. Es ist die von Walter Häver-

nick 1956 und Gert Hatz 1974 entwickelte Theorie des Fernhandelsdenars. Sie besagt, daß dieser Fundreichtum in erster Linie auf dem Fernhandel beruht, der deutsche Silbermünzen im Austausch gegen Waren unterschiedlichster Art zu Zehntausenden in den slawischen Osten und wikingischen Norden geführt hat. Demgegenüber hat die jüngere numismatische Forschung in Deutschland gestützt auf stempelkritische Studien des Münzmaterials, Schriftquellen oder die Verhältnisse in geldwirtschaftlich entwickelten Regionen des Reiches wie Oberlothringen den Hävernick/Hatzschen Erklärungsversuch zwar relativiert, im Grunde aber nicht widerlegen können. Der Blick für die Differenzierung in Geldumlauf und Geldbedarf im Reich ist dadurch geschärft worden. Die deutsche Münzprägung läßt sich zweifellos nicht nur durch den Fernhandel erklären, was übrigens von den Schöpfern der Fernhandelstheorie auch so nie behauptet worden ist. Es ist aber ebenso richtig, daß ein so enormer Prozentsatz der deutschen Münzen niemals wieder in der Geschichte in den Norden und Osten abgeflossen ist, auch zu den besten Zeiten der deutschen Städtehanse im Spätmittelalter nicht. Das muß eine besondere Ursache gehabt haben, für die ich keine plausible Erklärung als die Fernhandelstheorie sehe.

Nach Ansicht von Christoph Kilger deckt die Fernhandelstheorie zwar viele wichtige, aber bei weitem nicht alle Eigenschaften der sich in Sachsen seit dem 10. Jh. etablierenden Münzwirtschaft ab. Er konstatiert zu Recht für Sachsen einen begrenzteren Wirkungsgrad der monetären Systeme verglichen mit der Entwicklung im Westen des Reiches. Dennoch ist hier die vom Prägeumfang alles andere im Reich in den Schatten stellende Sorte der Otto-Adelheid-Pfennige zu Hause. Wozu hat man sie in Sachsen benutzt? Zur Erklärung zieht Kilger einerseits einen „interregionalen“ Handel zwischen den Märkten des Reiches als Ursache für die allgemeine Verbreitung von Münzen heran, ist aber andererseits der Ansicht, daß Münzen in erster Linie auf dem eigenen Markt als Zahlungsmittel zur Anwendung kamen. „Sie wurden nicht, wie die Fernhandelstheorie

besagt, hauptsächlich für den Handel mit Skandinavien und Osteuropa ausgeprägt. Die Schatzfundregionen des „Auslands“ sind die sichtbaren Niederschläge und bilden eigentlich nur die Spitze des Eisbergs eines umfassenden Transfers von Münzsilber zwischen den Märkten im Deutschen Reich während es 10. und 11. Jhs.“ (S. 146). Zugleich postuliert er die an verschiedenen Orten des Reichs ansässige Kaufmannschaft als Träger dieser weitreichenden Transfers. Wenn damit der Besuch großer Märkte durch Kaufleute aus allen Reichsteilen gemeint ist, die bei dieser Gelegenheit volle Geldbeutel mit sich führten und damit die skandinavischen und slawischen Händler für ihre auf diese Märkte gebrachten Güter bezahlten, ist der Rez. mit dem Autor einig. Genau das zeigen uns die Auslandsfunde. Wenn damit aber gemeint sein sollte, daß überall durch Deutschland Münzströme hin- und herflossen, wüßte man gern, auf welche Zeugnisse sich diese Annahme stützt und was der Grund dieser Transfers gewesen sein sollte. Die Kölner Kaufleute hätten auf ihrem Markt keine Otto-Adelheid-Pfennige oder Magdeburger Mauritiuspfennige geduldet, sondern sie zum Umprägen in ihre Münzstätte geschickt. Nur so kann das vom Autor für Sachsen beschriebene Modell der Regionalwährungen funktionieren. Und eben das zeigen uns auch die deutschen Münzfunde: im Rheinland gibt es keine sächsischen Münzen, keine Otto-Adelheid-Pfennige, keine Sachsenpfennige, keine Magdeburger Mauritiuspfennige. Die Gotländer Händler aber hatten kein Problem damit, in Köln Otto-Adelheid-Pfennige oder Magdeburger Mauritiuspfennige anzunehmen und keinen Anlaß, mit Umprägekosten ihren Gewinn zu schmälern.

Das Buch von Christoph Kilger ist nicht nur äußerlich in der Reihe der *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series* als ein Produkt der Stockholmer Schule erkennbar. Seit die von den deutschen Numismatikern Peter Berghaus sowie Vera und Gert Hatz geleistete Bestimmungsbearbeitung der deutschen Münzen in den schwedischen Funden der Wikingerzeit im wesentlichen abgeschlossen ist, rückt die Aus-

wertung dieses großen Materials in den Mittelpunkt. Dazu entstehen seit einigen Jahren am Numismatischen Institut der Universität Stockholm regelmäßig studentische Arbeiten, die einzelnen deutschen Münzstätten gewidmet sind, wobei das Ziel die genauere chronologische Einordnung der Emissionen ist. Dabei wird das aus den Münzverhältnissen Englands abgeleitete Modell regelmäßiger Typenwechsel auf die deutschen Serien übertragen. Bisher hauptsächlich auf oberlothringische Münzsorten angewendet (der Autor bezieht sich immer wieder auf die Arbeit von S. Allesson 1992 über Metz), wird dieses System von Christoph Kilger jetzt auf die sächsischen Verhältnisse zugeschnitten und jedem Typ ein Prägeintervall zugeordnet. Der Rez. steht dieser Idee planmäßiger zyklischer Typenwechsel eher skeptisch gegenüber und zweifelt, ob dies zur Erklärung der deutschen Münzverhältnisse des 10. und 11. Jhs. überhaupt taugt. An den immobilisierten sächsisch-slawischen Grenzlandprägungen ist ein solches System jedenfalls wohl unbeweisbar.

Christoph Kilgers Buch ist der Versuch der Trockenlegung eines von der deutschen Numismatik nicht ohne Grund gemiedenen Sumpflandes – eine Pionierarbeit, auf die sich aufbauen läßt.

Bernd Kluge

Münzkabinett der Staatlichen Museen

Preussischer Kulturbesitz

Bodestraße 1-3

D-01307 Berlin

mk@smb.spk-berlin.de

Else Nordahl, *Båtgravar i Gamla Uppsala. Spår av en vikingatida högståndsmiljö*. Med bidrag av Anita Malmius, Petra Molnar, Anna Kjellström och Bengt Schönback. Aun 29. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala Universitet, 2001. 109 s., 76 fig., 4 planscher. ISBN 91-506-1431-2.

Denna bok utgör rapport över en delundersökning av ett uppländskt gravfält utförd 1973. Nio gravar från den yngre järnåldern kunde

dokumenteras, flera av dem svårt skadade. En gav en förnäm smyck uppsättning. I övrigt är artefaktfynden blygsamma och består mest av nitar. Anledningen till att denna undersökning nu givits monografisk publikation framgår av bokens titel. Platsen var Gamla Uppsala och fyra av gravarna var obrända båtgravar.

Drygt hälften av boken består av Else Nordahls ingående och välillustrerade presentation och diskussion av gravarna och deras innehåll. Till detta kommer så fyra likaså utmärkta specialrapporter och en utförlig sammanfattning på engelska. Bengt Schönback har rekonstruerat de två mest välbevarade gravbåtarna. Anita Malmius har analyserat textilfynden. Petra Molnar har analyserat de obrända benen och Anna Kjellström de brända. Forskningen har bara att tacka för en utmärkt rapport.

När detta nummer av *Fornvännen* går till tryckning är sex av de åtta utgrävningarna av svenska båtgravfält publicerade: Ultuna i Bondkyrko, Vendels kyrkbacke, Tuna i Alsike, Sala stad, Tuna i Badelunda och Gamla Uppsala prästgård. Västmanlands Läns Museum har nyligen avsatt medel för arbetet med en publikation över Norska i Köping, där en båtgrav och en kammargrav undersöktes t.o.m. 1966. Riksantikvarieämbetet har också räddningsundersökt ännu opublicerade brandgravar på denna plats. Vid Valsgärde avslutade Uppsalainstitutionen sina gravundersökningar 1952. Hitills har sex båtgravar och en folkvandringstida kammargrav härifrån publicerats i detalj. Else Nordahl arbetar inför slutpublikationen med de nio återstående båtgravarna, Anne-Sofie Gräslund med de många brandgravarna, och man får väl ha förtröstan om de återstående kammargravarna, folkvandringstida som vikingatida. Bengt Schönback och Lena Thunmark-Nylén har i innevarande årgång av *Fornvännen* publicerat summariska uppgifter om de vikingatida båt- och kammargravarnas stratigrafiska relationer och artefaktinnehåll.

Martin Rundkvist

Michel Notelid, *Det andra påseendet*. OPIA 22. Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet 2000. 217 s., ill. ISBN 91-506-1436-3.

Michel Notelid, *Den omvända diskursen*. OPIA 23. Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet 2001. 43 s. ISBN 91-506-1467-3.

Michel Notelids båda häften med närmast likadana pärmar utgör i två delar tillsammans hans doktorsavhandling i arkeologi, vilken han framgångsrikt försvarade för doktorsexamen i maj 2001, trots närvaron av en elak och insinuant, av vittberömda Historisk-filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet utsedd, opponent.

Den första delens pärmar är arkeologiskt jordnära och snusbruna. Den andra delens pärmar är en aning för mörka för att helt motsvara färgen på romantikens blå blomma. Avhandlingen handlar just om romantikens möte med den snusföruftiga moderniteten. I den första delen möter det tidiga 1800-talets fornkunskap den moderna arkeologiska vetenskapen mot mitten av århundradet. I den andra delen möter den moderna vetenskapen mot slutet av 1900-talet den postmoderna diskussionen.

Kanske kan något av Notelids arkeologiska vilja fångas i två citat. »Den slutsats jag måste föra fram är att det bästa vetenskapligheten kan göra är att erkänna sin otillräcklighet» (OPIA 23:39). Konsekvensen av det är att »historien måste återaktiveras» (OPIA 23:13). Detta är nu något som inte de flesta arkeologer, som i sitt dagliga sträv sysslar med att utföra utgrävningar, sammanställa kataloger, redigera rapporter, experimentera och laborera, föreläsa och förmedla, kan förväntas ägna sig åt. En del av dessa arkeologer kommer dock att läsa avhandlingen och då fråga sig: »Hur skall jag förändra min arkeologi för att bli en bättre utövar?»

Avhandlingen innehåller ett svar. Arkeologerna rekommenderas av Notelid att göra som den portugisiska diktaren Luis de Camões, som »efter det att ljuset slocknat fortsatte att skriva dikt i det svaga ljusskenet från sin katts ögon»

(OPIA 23:40). Det är inte alltid lätt att följa Notelids poetiska och metaforiska språk och hans inlåstade tankekedjor. Han har själv motiverat sitt hållningssätt till »normativ avhandlingsstruktur» och »de vedertagna reglerna för vetenskapligt skrivande» (OPIA 23:10). Läsaren kan vänta sig många upplevelser, halsbrytande i ordets både bildliga och bokstavliga mening. (Det är frestande att lägga ifrån sig avhandlingen efter några sidor. Det finns också endast få vilsamma bilder. Möjligen är det rekommendabelt att läsa den andra delen först.)

Den första delen innehåller ett myller av personer. (Enligt OPIA 22:178 räcker det med 30 personer för att formera ett myller. Dess personregister innehåller dock hela 207 stycken.) Där finns en poet och ljusets frambringare, lärare i estetik i Uppsala. Där finns en konservativ, sedermera liberal riksdagsman i prästeståndet, som i ett ödesdigert ögonblick skrivit svenska folkets konungars historia. En börshandlare i Köpenhamn med läggning för att samla mynt och en osedvanlig begåvning för att organisera museer finns där, vid sidan av en riksantikvarie som i barndomen skrev brev till släktingarna med runskrift, och som i vuxen ålder satt på café i Gamla Stan och skrev kopiöst tjocka böcker om medeltiden. Med flera.

Det är en avhandling om skurkar och hjältar. Den störste hjälten är Leonard Fredrik Rääf, som inte är avporträtterad i häftena, men som i ungdomen låg i det idealistiska Uppsala. Av plikt känsla drevs han att återvända till godset i Östergötland, varefter han blev »Ydredotten» och dessutom enligt uppgift bondeplågar. Hjältar i boken är däremot inte Nils Gabriel Djurclou, Richard Dybeck, Olof Hermelin, Nils Månsson Mandelgren eller Per Arvid Sæve. De är inte ens med i personregistret. De kunde annars ha illustrerat hur svensk arkeologi gick över lik för att avgränsa det vetenskapliga från dilettanteri och mytologi. Alla var anställda vid eller fick stipendier av Vitterhetsakademien. Alla utom en (Här sätts läsarens av recensionen kunskaper på prov. Det fordras mycken allmänbildning för att till fullo tillgodogöra sig Michel Notelids avhandling. Läsningen bör föregås av en repetition av den svenska litteraturhistorien 1800–1840.) intri-

gerades bort vid framväxten av det centraliserade ämbetsverket i Stockholm med dess intresse för samlingarna och vad som i avhandlingens språk skulle heta den arkeologiska vetenskapen. De är således nyckelpersoner för att förstå förändringarna vid mitten av 1800-talet.

De många personerna möter avhandlingens läsare väsentligen som citat ur tryckta skrifter och i någon mån ur tryckta brev. De framstår som anonyma, nästan som icke-människor, bara som text. Jag tror att det egentligen inte är så som Notelid vill att historia ska se ut, eller kanske snarare kännas. Det skulle ha varit trevligt att i korta biografier och personliga karaktäristiker ha fått lära känna personerna i häftena. Egendommeligt är att läsa en beskrivning av en i och för sig välkänd bild, som Notelid låter symbolisera disciplineringen av arkeologin, dess exkluderande från vardagslivet och det poetiska (OPIA 22:112, not 8). Det var ur en låst monter som Christian Jürgensen Thomsen brukade ta fram en guldhalsring och trä över huvudet på någon av de unga flickorna under sina föreläsningar av den kungliga fornsaksamlingen. Bilder är fascinerande mångtydiga: man kan fråga sig om det är den låsta montern eller den levande förmedlingen som är det intressanta i bilden och Thomsens arkeologi.

Det är en problematisk fråga om framväxten av den moderna vetenskapliga arkeologin ska uppfattas som en instängande disciplinering. Notelid gör så, och han hade goda argument under disputationen, då jag försökte visa på motsatsen: att 1800-talets arkeologi innebar en tankeflykt i ett växande rum, ett intellektuellt äventyr.

Mot slutet av 1700-talet sprängdes tiden. Från att ha varit århundraden och några få årtusenden, om alls räknad, blev tiden lång, nästan obegränsat lång. Romantiken upplevde inte forntiden som avlägsen. Tiden var diffus och irrelevant. Den vetenskapliga arkeologin, däremot, hade att bemästra problemet att forntiden hade blivit avlägsen. Det betyder emellertid inte att engagemanget hos människor för förfluten tid försvann. Det engagemang, som Notelid längtansfullt återger med ord av Hanna Rydh, fanns i hembygdsrörelsen, som tog fasta på en tid som var bara 50–100 år av-

lägsen. Engagemanget för det förflutna försvann inte hos människorna: det fanns kvar och gällde fortfarande, som inom romantiken, det nära förflutna. Arkeologin hade upptäckt att forntiden var avlägsen i tiden.

Den nya arkeologiska vetenskapen hade, till skillnad från romantiken, att fånga en förhistoria, en förhistorisk arkeologi. Det är en arkeologi utan skriven eller talad text, en arkeologi med bara föremål. Det var en helt ny utmaning för det tidiga 1800-talets fornforskning. På 1830-talet började själva ordet förhistoria att användas, som det synes först på svenska. Den arkeologiska vetenskapen var mindre en inskränkning, ett reducerande, av den romantiska fornforskningen. Den var ett nyskapande. Den var minst av allt ett utplånande av den romantiska fornforskningen. Den fornforskningen lever kvar inom folkloristiken, den etnologiska vetenskapen, pseudo-arkeologin, New Age-rörelsen och naturligtvis i poesin:

Med blockens mörka stillhet sig förenar
en saga lagd i lönn
vid brus av Östersjön
som ensam vet, vad minnesmärket menar

Anders Österling 1933

Den förhistoriska arkeologin har låtit forntidens människor komma till tals själva genom sina föremål och deras fyndkontexter, inte genom senare, ofta väsentligen senare, skrivna eller talade texter. Den förhistoriska arkeologin är på så sätt, eller försöker åtminstone att vara, ärligare och moraliskt hederligare inför den »Den Andre» som är de forntida människorna. Den vetenskapliga arkeologin började samtala med en stor mängd människor, oräkneliga släktled, om vilka den romantiska fornforskningen inte visste, och inte kunde tänka sig, att de existerade.

Notelid betonar ensidigt att forntiden hade blivit instängd. Tvärtom, säger jag, den hade fått mycket större rymd – och den hade blivit svårare att fånga.

Är det måhända Notelids val av vetenskapsbegrepp som gör att den arkeologiska veten-

skapen i avhandlingen framstår som något inneslutande och reducerande? Vetenskap är i avhandlingens betydelse inte fantasi och poesi. Jag är tveksam. Jag upplever arkeologin i dag som idérikedom och diskussion, inte minst som tankflykt, gärna just fantasi, men inom andra ramar än den poetiska fantasins. Vetenskapen arkeologi är inte fantasteri, men den är fantasi inom den mänskliga, gärna den kulturantropologiska, erfarenhetens ramar.

Avhandlingen handlar om romantiken och upplysningen eller det moderna. Läsarna har att välja mellan dessa båda sidor. Det är ett intellektuellt, men också moraliskt, ställningstagande, och därtill ett val av språk. Man tvingas att antingen acceptera avhandlingens perspektiv och språk eller att välja den plattform som avhandlingen kritiskt granskar. Avhandlingen lämnar inte likgiltiga läsare efter sig. Kanske kommer den att skapa många förargade läsare, som kommer att ha mycket att säga om att avhandlingen är svårläst, stundom övervuldigande svårläst. Notelid hävdade under disputationen att det fanns läsare som i sin helhet förstod avhandlingens essens. Jag tvivlar (och sade så under disputationen, varvid jag inkluderade mig själv).

Notelid är inte den förste som har diskuterat hur arkeologin blev disciplinerad vetenskap eller en vetenskaplig disciplin under loppet av 1800-talet. En del andra som har gjort det finns i avhandlingens fotnoter och referenslistor. Många gör det inte: Terje Brattlis och Asgeir Svestads avhandlingar utifrån Michel Foucaults tänkande, Mats Burströms och Torun Zachrissons arbeten om fornlämningar och folkminnen, Evert Baudous artikel om Oscar Montelius tid i Uppsala och hans läsning av Darwin, Jørgen Jensens monografier om Thomsen och Thomsens museer, Elisabeth Arwill-Nordbladhs avhandling och artiklar om konstruktionen av vikingar på 1800-talet, Åsa Gillbergs licentiatavhandling om konstruktionen av de ideala arkeologerna genom biografier och nekrologer, min egen Strindberg som arkeologikritiker, och så vidare.

Det bekymrar mig mindre vad Notelid har velat läsa och inte läsa och dra in i sin diskussion. Vad som bekymrar mig mera är att många

gångar är han snubblande nära att skriva passager som redan finns i de ovan uppräknade arbetena. Han bryter här mot en gammal etisk regel: att inte skriva sådant som andra redan har skrivit utan att referera till dessa, även om man har funderat ut tankarna själv (jfr. Brattli & Svestad med OPIA 22, s. 18–19, 64; Burström & Zachrisson med OPIA 22, s. 23; Gillberg med OPIA 22, s. 107). Det är också god etik att referera till originalarbetena av en författare som man kritiserar. Notelid syndar på denna punkt i OPIA 22, s. 159–161.

Notelids val av referenser är förklarligt. Avhandlingen har tillkommit i en terräng som »präglats av fruktbare spänningar» och »inom ett seminarium, där vi lyckats samla utgångspunkterna och ändå hålla dem isär» (OPIA 23, s. 12). Saken belyses av en statistik över antalet ingångar i referenslistorna till titlar med författare knutna till landets olika arkeologiska universitetsinstitutioner från tiden 1900–2000. (I statistiken från Stockholm och Lund dominerar kritiserade arbeten av Mats P. Malmer, vilka väl på sitt sätt också är att se som fruktbara.)

Uppsala	24
Stockholm	6
Lund	5
Göteborg	4
Umeå	1

Notelid är att gratulera till en befruktande tid vid Uppsalaseminarier. Kan det vara detta medvetande om seminariets betydelse som har fått honom att skriva »vi» i stället för »jag» om sig själv som författare? Han motiverar själv förhållandet med att första person singularis är tröttsamt för läsarna. Användandet av »vi» är också en smygande påverkan på läsarna, ett vädjande övertalande: »Kultur är som vi vet...» (OPIA 22, s. 139), »Sanning är som vi sett...» (OPIA 22, s. 169). Författaren hindrar läsarna från att hålla distans till texten genom att göra dem medansvariga för textens innehåll, eller åtminstone genom att tvinga dem att acceptera den.

En liknande effekt har den genomgående användningen av presens som tempus i avhandlingens text. Resonemanget blir något som på-

går medan läsarna läser. Det blir emellertid också oklarheter i förståelsen av texten. Det är svårt att vid läsningen hålla isär vad författaren tänker och tycker, och vad de avdöda personerna på sin tid tänkte och tyckte (t.ex. OPIA 22, s. 30–31).

De sista sidorna i avhandlingens första del är en kritisk diskussion av religionsarkeologi i Norge och Sverige på 1980- och 90-talen, eller rättare sagt av tre arkeologer som skrivit inom fältet religionsarkeologi: Bo Gräslund, Anders Kaliff och Øystein Johansen. Det framgår inte varför Notelid har valt just dessa tre män eller om de är representativa för något särskilt. Hur skulle diskussionen ha sett ut om han hade valt att i stället granska ett urval av religionsarkeologiska arbeten skrivna av kvinnor – som inte är verksamma i Uppsala?

Notelid har föga gott att skriva om religionsarkeologins ambition att studera förhistoriska tankevärldar inom ramen för intersubjektiv diskussion, där också de förhistoriska föremålen och fyndplatserna är med. Det är en uppgift som är avsevärt svårare än den som romantiken hade framför sig, då man inte gjorde, och inte kunde göra, någon skillnad mellan fornforskning och förhistorisk arkeologi. Fältet är emellertid uppenbarligen väl ägnat att illustrera och fördjupa skillnaderna mellan fornforskningen under 1800-talets förre del och den vetenskapliga arkeologin under århundradets senare del.

Notelid har valt att inte själv skriva något om de förhistoriska människornas göranden och låtanden, eller om deras tankar, utifrån någon egen empiri. Möjligen är det försiktighet, och avhandlingen är onekligen innehållsdiger nog, men det är något att se fram emot att Notelid formulerar tankar också om de förhistoriska människorna, inte bara om deras sentida uttolkare.

Återkommande genom avhandlingen är Scylla och Charybdis, de båda farligheter som Odysseus hade att passera då han skulle segla igenom sundet vid Messina. Det slutade som bekant illa, och det låter sig lätt förstås att just sagan om Odysseus seglats i sundet mellan Kalabrien och Sicilien av Notelid har valts som en sinnebild för fornforskningens färd mot ve-

tenskap, arkeologi och religionsarkeologi. Jag skulle emellertid vilja föreslå en annan, mera optimistisk bild ur den klassiska världen av arkeologins val mellan det poetiska och det vetenskapliga.

Den unge Hercules växte upp till en dådkraftig bekämpare av monster och andra olämpligheter efter att ha ställts inför frestelser och svåra val:

Herkules arla stod upp en morgon i första sin ungdom,
Fuller av angst och tvijk, hur han sitt leverne börja
Skulle; kom till ett vägskaal, fann två vägar att vandra.
»Måste» stod på den ena, och »Måste» stod på den andra.

Ebbe Linde 1936

Det torde vara bäst att inte visa Notelids avhandling för den i förordet (OPLA 22 s. ix) apostroferade »rad malliga utbildningsministrar» som kan tänkas vara vänner av doktorsavhandlingars samhällsnytta och doktoranders genomströmningshastighet. Vi andra kan, efter ringa förmåga, glädja oss dess lärdom och tanke djup.

Stig Welinder

Institutionen för humaniora

Mitthögskolan

SE-831 35 Östersund

Stig.Welinder@mh.se

Henrik Thrane & Søren H. Andersen, *Århus arkæologi – 50 år med forhistorisk arkæologi ved Aarhus Universitet*. Forlaget Hikuin. Højbjerg 2000. 111 s. ISBN 87-90814-05-3.

1999 firade institutionen för förhistorisk arkeologi vid Århus universitet sitt 50-års jubileum och det är med anledning av detta som denna skrift kommit till. Tanken är att ge en bild av verksamheten vid institutionen genom åren, vilket man valt att göra ur två olika perspektiv. Henrik Thrane, institutionens tredje professor,

behandlar institutionens formande och verksamhet under de två föregående professorerna utifrån bland annat arkivhandlingar och tryckt litteratur, medan Søren H. Andersen ur en mer personlig synvinkel delger sina upplevelser som student och lärare vid institutionen.

Thrane ger en bild av och en bakgrund till hur det gick till när Aarhus universitet fick sin första professur i förhistorisk arkeologi. Danmark befann sig under 1940-talet i en efterkrigsfas, med allt vad det innebar i form av brist på materiel etc. Den arkeologiska verksamheten i landet var i första hand koncentrerad till Nationalmuseet i Köpenhamn med dess diverse provinsmuseer. Thrane ger flera orsaker till att utvecklingen kom att bli annorlunda just i Århus, som t.ex. den pågående utbyggnaden av universitetet där, men äran tillskrivs i första hand en enda man, borgmästaren Svend Unmack Larsen, och hans intresse för kulturhistoria. Tack vare honom bekostade staden en två-årig professur i förhistorisk arkeologi, en professur som även innebär ansvar över de förhistoriska samlingarna på Århus museum. På så vis kom museiverksamheten och universitetet att knytas närmare varandra och den kulturhistoriska verksamheten vid museet blev tydligare utskild från bl.a. konstsamlingarna.

Den fortsatta utvecklingen av institutionen och museet presenteras med utgångspunkt från de två första professorerna – Peter Vilhelm Glob och Ole Klindt-Jensen. De två professorerna framställs som varandras motpoler, utan att någonderas insats för den skull nedvärderas. De beskrivs båda två som rätt man på rätt plats vid rätt tidpunkt.

Thrane menar att Glob var helt rätt man att leda institutionen och museet under dess uppbyggnadsfas. Det var tack vare hans personliga pondus, flit och entusiasm som institutionen kom att utvecklas så väl som den gjorde. (Han hade också tur med uppmärksammade fynd som Grauballe-mannen, vapenofferfyndet i Illerup Ådal och kulthuset vid Tustrup.) Att Glob var en legend redan innan han slutade som professor är tydligt genom Thranes beskrivning av honom och hans verksamhet. Glob framställs som ett naturbarn med en gudabenådd talang för arkeologi, såväl i skrivande som

grävande form. Trots, eller snarare tack vare, en lös administration lyckades han med det mesta han företog sig. Thrane beskriver genom anekdoter Globbs öppna och muntra sinnelag och konstnärliga temperament.

Till skillnad från Glob beskrivs inte Klindt-Jensens personlighet med många adjektiv. Kanske beror det på att författaren själv står honom för nära efter att länge ha arbetat vid samma institution och att han därför utgår från personliga upplevelser snarare än anekdoter och legender? Klindt-Jensen beskrivs som mer samsad, lågmäld och akademisk än Glob och vi får lära känna honom främst utifrån hans publikationer och undersökningsprojekt, framför allt rörande Bornholm. Flera förändringar kom att ske under Klindt-Jensens tid som professor (1961–1980). Bl.a. slutfördes arbetet med att forma ett »jyskt nationalmuseum» i Moesgård, något som Thrane anser Klindt-Jensen var helt rätt person att genomföra – i alla fall i jämförelse med Globbs bristande administrativa förmåga. Han inrättade även Nordens första professur i medeltidsarkeologi.

Efter Klindt-Jensens bortgång 1980 leddes institutionen under de följande 16 åren av de lektorer som anställdes genom åren för att möta efterfrågan från det ständigt ökande antalet studenter. Museets ledning kom därmed också att skiljas från professuren. Denna period i institutionens historia behandlas mycket kortfattat av författaren, som i stället avslutar med att presentera sina funderingar över institutionens och ämnets framtid.

Thrane lägger således stor vikt vid de enskilda personernas betydelse för utvecklingen och utformningen av det arkeologiska ämnet vid Århus universitet. Självklart har de troligen haft en stor inverkan, det rör sig ju trots allt om en tid då institutionerna i stort sett endast bestod av en professor och några få studenter. Personligen tycker jag dock att det är synd att perioden då institutionen leddes av ett kollektiv av lektorer inte ägnas mer utrymme eller närmare analys. En sådan ledning är ovanlig i den akademiska världen och måste ha påverkat institutionens fortsatta utveckling och inriktning.

Andersens text om förhållandena vid institu-

tionen ur en students och universitetslärarens perspektiv framstår som en motvikt till den första delen av boken. Han utgår från sina egna erfarenheter och upplevelser vid institutionen från 1960-talet och framåt. Även han tar dock delvis utgångspunkt i de två professorerna som tycks ha präglat studiemiljön och stämningen. Utifrån anekdoter beskriver Andersen hur det var att studera arkeologi och hur undervisningen har förändrats genom åren, från 60-talets ibland närmast slumpmässiga och sporadiska föreläsningar under såväl Glob som Klindt-Jensen, till mer ordnade förhållanden i och med en ny studieordning 1972. Fokus läggs dock på studiemiljön under 1960- och 70-talen, vilken Andersen beskriver som speciell, där alla kände alla och den ena festen tycks ha avlöst den andra, såväl vid universitetet som under exkursioner och utgrävningar.

Andersens bidrag är en avskedsföreläsning, vilket kan förklara den nostalgiska tonen. Jag tycker dock att det är synd att han inte ägnar mer utrymme åt att diskutera själva undervisningen och studierna, vilket hade varit mer intressant rent forskningshistoriskt – även om givetvis studiemiljön i sig är viktig för ämnets utveckling.

I boken finner man inte en kritisk forskningshistorisk granskning av arkeologin i Århus – vilket hade varit intressant – men det är ju knappast att vänta av en jubileumsskrift.

Linda Grönwall
Institutionen för arkeologi
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
ligr4074@student.su.se

Johanne Steenstrup, *Fornemmelser for fortiden. Blandt fortidsfamilier i en rekonstrueret jernalderlandsby i Lejre Forsøgscenter*. Forsøg med fortiden 7. Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter Lejre 2000. 73 s., 56 ill.. ISBN 87-87567-53-9.

I Lejre Forsøgscenter har man under 25–30 år ägnat sig åt en lite speciell form av lajv – en sorts rollspel i rudimentär och mycket styrd form som tar sikte på förmedling. Lajvandet är en sekundär dimension, rötterna sticker djupare.

Centret knyter ett antal »fortidsfamiljer» till sig och de befolkar under var sin sommarvecka ett rekonstruerat järnåldershus i »landsbyen». Flera av dessa vanliga nutidsfamiljer återkommer till järnåldern år efter år. Flera av *Fornvännens* läsare har säkert öppnat dörren till ett av husen och funnit dess moderna järnåldersfolk i arbete vid malsten, väv och hård – tagit rollen av besökare och snackat bort en informativ stund. En och annan har kanske känt sig frestat att stanna, utan att göra det, och sannolikt har ingen givit sig på någon deltagande observation av familjerna. Men det har antropologen Johanne Steenstrup gjort. Hon gjorde fältarbetet för sitt »speciale» i antropologi vid Köpenhamns universitet genom deltagande observation i byn. Utöver »specialet» har fältarbetet resulterat i en liten vålskriven och välillustrerad bok i centrets skriftserie »Forsøg med fortiden». Nu är det inte så mycket tal om just detta utan mer om vad som sker när en modern familj i en blandning av lek och allvar tar rollen av sin järnåldersmotsvarighet (som självklart aldrig funnits). I 22 små kapitel lär läsaren känna familjernas känslor för forntiden – först nästan anekdotiskt och personligt, också ur författarens perspektiv när hon själv med dotter bildar forntidsfamilj, men på slutet, som sig bör, i några precisa analyserande kapitel, som emellertid aldrig förlorar bokens vänliga tilltal.

Tilltalet blir än tydligare genom alla trevliga sommarbilder av andras ungar i rollen som genuint söta barn (alla är inte blonda, fast nästan) och alla gedigna kärnfamiljer. Det är svårt att tänka sig att något barn i denna idyll skulle ha blivit tillrättavisat med ett meningslöst okvädande som »tåg stille når du talar til de voksne». Som Steenstrup är den första att påpeka är familjerna naturligtvis inget tvärsnitt av familjebildningarna i dagens Danmark.

Det är överlag en medveten bok som inte glömmar bort sammanhanget mellan text och bild. På sidan 52 i kapitlet om praktiska män och sinnliga kvinnor finner vi därför en solfylld bild av den ensamma, i sig själv och högsommargröna tankar försjunkna kvinnan (ung, dansk, mellanblond, icke-smal, icke-tjock) bland vildhallon. Den bilden är både vänlig ironi och snäll replik till textens sinnliga kvinna, henne

som vi tidigare oftast sett i rollen som sysselsatt. Steenstrups perspektiv är ett medvetet och inriktsfullt kvinnoperspektiv.

Boken börjar med en exposé över den betydelse järnåldern och platsen Lejre haft i förhållande till den danskhet och folkhögskoleanda som var det lilla hårt åtgångna landets form av icke-aggressiva, så småningom demokratiska, 18- och 1900-talsnationalism. Idén om forntidsfamiljen som sitter hemma i järnåldern och förmedlar den till moderna människor leder sitt ursprung tillbaka till denna danskhet och gemenskapskänsla. När man förstått hur »Lejre-ånden» hänger ihop med allt detta och fått klart för sig hur familjerna skall fungera i sin kuliss och samtidigt spela sig själva, då tar de sista kapitlen upp något viktigt angående vårt förhållande till det förflutna som en del av vår identitet.

Steenstrup visar att åtminstone de vuxna, efter ungefär en veckas »performance» som järnåldersmänniska från 10 till 17, börjar omfatta en vi/de-hållning visavi turisterna, samt därtill sinsemellan en känsla av att vara en stam, vi i byn, och ett folk, järnåldersdankar. Som sammanfattning av familjeidentiteten i allt detta kan man citera följande från s. 58:

»Videnskabens kendskab til dagligdagen i jernalderen er stadig begrænset. Men fortidsfamilierne har et hav af forestillinger om og fornemmelser for, hvordan den kan have formet sig. Fortidsfamilierne fortæller deres egne historier om livet i jernalderen og skaber derved en historiekonstruktion iblandet myter, fakta, forestillinger og praktiske erfaringer.» Forntidsfamiljerna åtar sig att spela järnåldersmänniskor befriade från moderna bekvämligheter. Särskilt matlagningen tar, långt från mikron, tid. Det läggs stor vikt vid att man inte fuskar och bryter mot principen att järnåldern hör till byn, nutiden till världen utanför. De flesta i de 25–30 familjerna som varje år bor i Lejre håller sig till spelets regler och blott en enda gång under ca 30 års verksamhet har man skickat hem en hopplös järnåldersman som obstruerade mot rollspelets regler.

Till slut, när författaren närmar sig kärnan i studien, får begrepp som familj, man, kvinna, autenticitet och identitet en större roll att fylla.

Med dem måste lite sommarsol och järnålderslek blekna och träda tillbaka inför de moderna människornas längtan efter indoktrinering och djup i tillvaron.

När man tar steget bort från vardagens liv till järnåldersspelets blir familje- och grupp-tillhörigheten viktig. Men lika viktigt som att träda in i och se om sitt hus eller sin by är det att »snyde», det vill säga fuskas genom att tillfälligt, medvetet och kontrollerat bryta gränsen för den nya normalitet som man annars är så mån om att bygga upp och hålla på. Samtidigt kan man bara efter några dagar känna sig osäker om man är tvungen att ensam ge sig ut i det omgivande samhället. När ett barn hastigt behövde köras till sjukhus kände sig kvinnan som skjutsade, och som inte hann byta till moderna kläder, beklämd och utanför då hon ensam gick in i en lanthandel på väg tillbaka till byn. Likaså blir turisterna uppenbara »de» och som grupp mindre insiktsfulla. Just detta, den tydliga gränsen för gruppidentiteten och det individuella behovet av att kunna hoppa ut och in ur denna identitet, utan att uppleva sig som en svikare, är ett tankeväckande exempel på hur identitet och normalitet utvecklas. Tryggheten inom gruppen, otryggheten om man skiljs från den, och det individualiserade behovet av gränsöverskridande är de grundläggande dynamiska begreppen i identitetsskapandet. Behovet av identitet ligger bakom viljan att skapa normalitet i den nya vardagen. Det arbetet behöver också en tydlig dag- och arbetsordning. Finns ingen sådan finns inte heller möjligheten att fuskas och därigenom definiera gränsen för var det järnåldersnormala skall gå. I Lejre är ordningen tydlig.

Allt detta är gott och väl och kanske en självklarhet, men till slut blir behovet av mening och integrerad järnålder så stort att citatet ovan inte längre är oskyldigt, utan uttryck för ett allvar som blivit till järnåldern. Vad boken till slut berättar för oss på sitt vänliga och insiktsfulla sätt är att historien som fiktion på mindre än en vecka kan flytta in som reell identitet i den moderna människans tomrum. I Lejre, med dess betoning på hantverk och teknik, är man i dag föredömligt försiktig i sitt sätt att göra det förflutna till en intellektuell såväl som en sinnlig

upplevelse. Och det är tur det, för det är blott allt för lätt att fylla människor med identitetsskapande historia och motsättningen mellan »oss» och »dem». Därför är denna bok om fröken Järnålders känsla för forntiden, som en för alltid försvunnen barndomsvinters snö, en bok som alla förmedlare bör läsa med eftertanke för att höja sin medvetenhet om allvaret i den egna leken.

Frands Herschend

Institutionen för arkeologi och antik historia,

Uppsala universitet

S:t Eriks Torg 5

SE-753 10 Uppsala

Frands.Herschend@arkeologi.uu.se

Hilke Elisabeth Saggau, *Mitteralterliche Eisenfunde aus Schleswig. Ausgrabung Schild 1971-1975*. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 14. Archäologisches Landesmuseum Schleswig. Neumünster 2000. 120 s., 72 ill. ISBN 3-529-01464-8.

Band 14 i serien Ausgrabungen in Schleswig har utkommit. Serien går tillbaka till 1982, då arbetet med att publicera de stadsarkeologiska undersökningarna av det medeltida Schleswig påbörjades. Över hälften av de utgivna banden behandlar Schild-undersökningen, vilken förefaller att ha varit av samma betydelse för förståelsen av det medeltida Schleswig som till exempel PK-banksgrävningen för Lund, Helgeandsholmen för Stockholm och Folkebibliotekstomten för Trondheim. Undersökningsområdet omfattade cirka 600 kvadratmeter i södra delen av ett kvarter omedelbart norr om Rådhusorget och genomfördes åren 1971-1975. Bland bearbetningarna från Schild märks särskilt Hartwig Lüdtkes *Die mittellaterliche Keramik von Schleswig* (band 4, 1985), ett standardverk som fortfarande refereras till i de senaste avhandlingarna över medeltida keramik. Band 14 redovisar 2225 järnföremål från Schild-undersökningen, omfattande perioden 1000-tal till 1300-tal. Lüdtkes arbete har legat till grund för dateringarna. Enligt förordet av Volker Vogel var Hilke Elisabeth Saggaus samman-

ställning färdig i manuskript redan 1988, men på grund av grova felskattningar av resurserna som behövdes för kommande fältarbete i staden har utgivningen låtit vänta på sig. Det ursprungliga manuskriptet har emellertid kompletterats med fyndreferenser från verk utgivna under 1990-talet.

Två tusentvåhundra tjugofem järnföremål uppgärda för drygt 25 år sedan, uppordnade i kulturhistoriska delkapitel med sakord som underrubriker och hundratals av dem komparativt och analytiskt avtecknade i skala 1:2. Det märks på något subtilt sätt att bearbetningen utfördes för några år sedan. För att förtydliga kan ett slumpvis utvalt citat illustrera arbetets uppläggning:

»2.7.10 Beschläge. Ein hülsenförmiger, 9 cm langer Beschlag mit Nietloch und rundem Endkopf wird in die Mitte des 13. Jahrhunderts datiert (Abb. 68.2). Ein ähnliches Stück, mit konischem Endknopf und silberner Streifentauchierung, stammt aus der Zeit um 1280 (Abb. 68.1). Nach wikingerzeitlichen Parallelen könnte es sich um Endbeschläge von Trinkhörnern handeln (Petersen 1951, S. 396 ff.; 405; Abb. 215.b). Dieser Typ ist im übrigen seit der Latènezeit geläufig (Jacobi 1977, S. 17; Taf. 3.2).« (s. 100f).

Som synes innehåller textdelen beskrivning, datering och paralleller till liknande publicerade föremål. Det finns inga ansatser till analys utöver en registrering av föremålen i traditionella kulturhistoriska grupper som »Hushåll», »Hantverk» och så vidare. Man kan därmed inte betrakta publikationen som annat än en fyndkatalog, eller kanske ännu värre, en fyndförteckning. Den enda kronologiska översikten är en sammanfattning av hur den totala mängden järnföremål fördelar sig i antal och i procent med två decimaler över fyra »Fundhorizonte». Någon rumslig förståelse erhålls inte annat än däri att de flesta kommer från fyra namngivna delfält inom undersökningen. Läsaren hänvisas till museets arkiv om noggrannare uppgifter krävs, och just denna avsaknad av tabeller som åtminstone kvantitativt kan låna ut någon form av kunskap är en beklaglig brist. Texten är ett slags öronbedövande dån från en tusenhövdad kôr i avsaknad av strati-

grafiska noter och en kontextuell dirigent. Nu fungerar publikationen bara för identifikation av föremål på registratorns skrivbord och för nya kretslopp av korsreferenser mellan publicerade ting.

Efter några genomläsningar funderar man gärna över dylika arbetens naturliga hemvist. En CD-ROM i databasmiljö med bildintegration känns kanske mera lockande och användbart i det nya årtusendet. Förutom anakronismen i det här fallet, då bearbetningen skedde mer än tolv år före tryckningen, så finns det en viss poäng med att publicera grävningar inom »de hårda pärmarnas arkiv». Fortfarande saknas betryggande garantier för att dagens digitala verk kommer att bestå och kanske framförallt vara läsbara i en inte alltför avlägsen framtid. Då utgrävningen som sådan är oåterkallelig är det en demokratisk rättighet och en arkeologisk skyldighet att materialet bevaras och inte minst levandegörs utanför arkivens lyckta dörrar, även om det ibland känns reaktionärt och tröttsamt med trycksvårta och glättat papper.

Filosoferar man över innehållet i lite vidare banor framstår arbetet som något mera intressant. Föremålspublikationer är ju inte direkt någon ovanlighet inom arkeologin. Ett verk om ett par tusen järnföremål från Schleswig låter kanske inte som den mest aptitretande anrättning, men är på sitt sätt en vederkvickande pärla. Många är de skrifter som har författats över praktföremål som paradoxalt nog fortsätter sina eviga omlopp med att bekräfta status och vänskapsband. Vissa föremålskategorier har också funnit sig väl till rätta i rampljuset, såsom exempelvis keramikmaterial. Andra saker förblir mer eller mindre bortglömda i skuggorna. Jag vågar nog påstå att medeltida järnföremål passerar onämnda relativt ofta i våra skildringar. I och med att den omfattande publiceringen av fynden från Schild-undersökningen börjar närma sig en »histoire totale» ur materiell synvinkel ökar givetvis bokens användbarhet. Det är i viss mån orättvist att inte se den i detta sammanhang. Det måste vidare ges en eloge för viljestyrkan att publicera en äldre bearbetning med prydliga illustrationer av mera vardagsnära föremål. Järn var, jämte ben,

horn och trä, ett av de vanligaste materialen som omgav den medeltida människan, i allt ifrån byggnadsdetaljer till redskap och hushållsutensilier. De presenterade fynden visar just på denna mångfald och ger många infallsvinklar till svunna sammanhang. Annales-historiken Fernand Braudel har kallat järnet »en fattig släkting», visserligen i samband med energikällor och teknikernas spridning, men epitetet är även användbart för insikten om i hur liten omfattning det utnyttjats som källmaterial inom den arkeologiska historieskrivningen. Förutom vapen och rustningar av järn är det mera brons, silver och guld som fyller detta »ädlas» syfte. Därför är det befriande att botanisera bland alla fläskkrokar, eldstål, krampor och låsöverfall och inse vilka gäckande levnads-sagor som ännu inte skildrats. Tänk om det ändå hade funnits möjlighet att gruppera dem socialhistoriskt i till exempel hushåll eller andra avgränsade miljöer ur det vardagliga livet, vilka berättelser det kunde ha blivit!

Conny Johansson Hervén

Kulturen i Lund

Enheten för kulturhistoria och kulturmiljö

Box 1095

SE-221 04 Lund

Conny.johanssonherven@kulturen.com

John Chapman, *Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of South Eastern Europe*. Routledge, London & New York 2000. 296 s. ISBN 0-415-15803-6.

Böcker av intresse för arkeologer lämnar pressarna i ett till synes ständigt ökande antal. Många går obemärkt förbi – vissa bläddras snabbt igenom och läggs åt sidan för att läsas under de lediga mörka vinterkvällar som tycks bli allt för få. Andra ägnas genast några timmars intresse. Men ibland dyker det upp en bok som starkt fångar ens uppmärksamhet – den som behandlar just de frågor man för tillfället funderar kring. Chapmans bok var för mig just en sådan tankevrängare snarare än tankeväckare. Nu kom den inte helt utan förvarning. Artikelns »Deliberate house-burning in the prehistory of Central and

Eastern Europe» (*Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*, 1999) hade fungerat som apptitretare.

Arbetet kretsar kring fragmentering på boplatser och i gravar från mesolitikum till kopparålder i Sydösteuropa, ett område som under de senaste åren upplevt en fragmentering av samhällen och människor. Här har maktmissbruk och ett monumentalt människoförakt underblåst etniska motsättningar.

Balkan kan visa upp en kulturhistorisk exposé som saknar motstycke i Europa. Likväl menar Chapman att man i den arkeologiska forskningen i detta område saknat medvetenhet om relationerna mellan människor, föremål och fornlämningar, liksom om den materiella dimensionen av dessa relationer i ett socialt perspektiv. Människors identitet är kopplad till de föremål som de använder liksom till platserna de bebor – den materiella miljön är i högsta grad aktiv och förändras inom vissa bestämda gränser. I dessa miljöer blir boplatserna en manifest plats av samma betydelse som monumenten i andra delar av Europa. Ju längre platsen bebos desto betydelsefullare blir det kulturella minnet.

Även om Chapman åskådliggör sina tankar med stenåldersexempel kan hans idéer beröra hela det arkeologiska arbetsfältet. Inledningsvis riktar Chapman en stålklädd känga mot beskrivningen av arkeologin som »the science of rubbish». Med en sådan kategorisering avhänder man sig möjligheterna att se skräpet som en viktig och aktiv del av samhällets uttrycksformer. När man exempelvis utbyter redskap så överlämnar man en del av sig själv och det uppstår en kedja av personliga relationer mellan givare och mottagare – en tydlig koppling mellan kropp och föremål. I utbytet av föremål finns också ett viktigt inslag av att tillgodogöra sig sådant som tillhört mottagaren.

Chapman menar att länkning och ackumulation utgjorde basen för sociala relationer på Balkan under den aktuella tiden. Med ett sådant resonemang blir det intressant att studera hur inte bara hela föremål utan också fragment av dessa ackumuleras och deponeras. Här föreligger ingen större skillnad mellan vardagsföremål, föremål av rituell karaktär och män-

niskokroppar. Fragmenteringen av föremål ingår i en länkning mellan givare och mottagare – det kan vara mellan två medlemmar av olika samhällen men det kan lika väl vara mellan olika generationer, levande som döda. Inte heller äldre avsatt material i form av kulturlager undgår intresse. Här kan det ha förekommit att man avsiktligt grävt upp avfall för att integrera det i nuet och på detta sätt länka samman släktled. Det bör betonas att det inte är en helt ny tanke, men den är ovanligt väl exemplifierad inom undersökningsområdet.

Oavsiktlig fragmentering är den vanligaste tolkningen av trasiga föremål. Chapman menar dock att med undantag för keramik är denna förklaring knappast tillämplig vid studier av förhistoriskt material, liksom föremåls historia. Det föreligger en intrikat och subtil relation mellan föremål och kropp med i vissa fall svårbedömd inbördes påverkan. Gränslinjen mellan föremål och kropp upplöses.

När det gäller fragmentering och spridning finns många olika exempel. Under medeltiden fick relikerna stor betydelse för en känsla av samhörighet. Man skulle också kunna uppmärksamma att fragment av en och samma menhir påträffats i olika megalitgravar i Bretagne, eller varför inte handeln med delar av Berlinmuren.

Många fragmenterade föremål har deponerats avsiktligt i olika sammanhang. Här kan man beakta att lerkärl i gravar inte sällan är ofullständiga. Förklaringen att detta skulle bero på nedbrytning efter deponeringen är orealistisk. Chapman redogör för exempel där fragment av samma kärl uppträtt i olika gravar. Liknande förhållanden belyses i synkrona och diakrona situationer för att visa att en medveten handling ligger bakom deponeringen av fragmenterade respektive hela föremål. Att fragmenteringen som socialt fenomen inte uppmärksammas tillräckligt beror bl.a. på att utgrävningsytorna oftast är begränsade och att arbetet med sammansättning (refitting) är tidsödande. Metoden tillämpas ju ofta när det gäller att studera *chaînes opératoires* för flint-hantverket. Det vore nog idé att studera flintspridningen ur andra perspektiv än uteslutande som spår av ett sätt att framställa funktionella föremål, och därmed ge begreppet *chaîne opé-*

ratoire en vidare mening. Sammansättning av andra fragment borde också prövas ur samma perspektiv för vilket Chapman ger tankeväckande exempel.

Chapman har bl.a. studerat lerfigurer och deras fragmentationsgrad. De påträffas sällan intakta. I vissa fall har figurerna utformats på ett sätt som underlättat och uppmuntrat till fragmentering. Exempelvis har vissa figurer ett hermafroditiskt utseende där könsmarkeringen tydliggörs först vid fragmentering. Deponerade intakta i gravar är sådana figurer symboliskt tvekönade medan de på boplatser oftare är fragmenterade och därmed symboliskt enkönade. I dessa exempel leder fragmenteringen till en dynamisk genusförändring. I ett större fyndmaterial har det märkligt nog visat sig efter sammansättningsförsök att inga fragment hör samman, vilket skvallrar om utbytes- och deponeringsseder.

Chapman genomgår också flera andra föremålskategorier och påvisar fragmenteringsmönster som antyder avsiktliga handhavande- och deponeringsmönster. I detta sammanhang kan ta upp exempel på tidigare forskare som resonerat kring fragmenteringsmönster. Ett sådant är Mats P Malmers iakttagelse (*Jung-neolithische Studien*, s. 666) att eggdelar dominerar över nackdelar bland fragmentariska lösfunna stridsyxor. Denna diskrepans är så påtaglig att han inte kunde förklara den på annat sätt än genom ett medvetet urval under neolitikum.

En särskild form av fragmentering omfattar bränning. Som anförts tidigare behandlar Chapman detta i en artikel om husbränning. Han följer i boken upp det med exempel där det förekommer ansamlingar av kärl i hus som av spåren efter eldens utveckling att döma har antänts avsiktligt. Man kan ha samlat föremål avsedda att förstöras i samband med husbränningen. Han uppmärksammar också förekomsten av brända föremål i gravar såsom brända djurben, men också bränd lera och brandskadade stenar som också är vanliga i skandinaviskt neolitikum.

När det gäller ackumulation kommer Chapman in på deponeringar där han kan spåra mönster med kronologisk men också geogra-

fisk relevans. Hela respektive fragmentariska föremål, liksom exotiska föremål av koppar eller guld samt lokalt tillgängliga material, uppvisar olika deponeringsmönster. Här blir det viktigt att genom enskilda typers bevaringsgrad liksom deras förhållande till andra former och material formulera varje föremåls narrativa biografi.

Att föremål och kropp har en komplex relation framgår av att en del depåer med föremål också rymmer människoben. Depåfynd och gravfynd uppfattas därmed som varianter av ett socialt beteende. Kenotafer är ganska vanliga på Balkan. Exempelvis bland de välkända gravarna vid Varnia med tidiga metallföremål fanns flera guldföremål just i kenotafer. Därmed suddas skillnaden mellan kenotaf och depå ut. Kroppen är en viktig arena för argument om politiska krav och personliga strategier. I graven kombineras den livslånga konstruktionen av personlig identitet med kroppen som en specifik kulturell kontext. Chapman ser delning av kroppar och vad detta representerar som ett betydelsefullt forskningsområde.

På Balkan var tell-bildningar den vanligaste arenan för social makt under neolitikum. Människoben nedgrävda i äldre lager skapade länkar mellan förfäder och nyligen avlidna. Människoben inte bara markerade sociala relationer utan konstituerade dessa. Att flytta ben kan markera kontinuitet i sociala kontakter mellan liv och död. Många fynd som tolkats som skadade gravar är snarare nedläggningar där kroppen avsiktligt fragmenterats och delar avlägsnats.

Jag har här inte avsett att granska Chapmans tolkning av fyndmaterial från Balkan. För detta saknar jag kompetens. Avsikten är istället att påtala de teoretiska och metodologiska aspekterna av hans arbete. De visar på en ovanlig kreativitet när det gäller försöken att spåra sammanhang och arbeta kontextuellt. Denna term upprepas i vissa studier som ett mantra men får här en verklig innebörd. Här finns resone-mang som når långt bortom huvudavsikten med arbetet. Sådant kan vanligtvis uppfattas som en svaghet, men den logiska argumentationen gör att man lätt förlåter sådana tilltag. Mera diskutabelt är att de kausala sambanden

inte alltid är så välbelagda och att argumentationen ibland inte erbjuder några alternativa förklaringar. En del idéer är heller inte så originella som Chapman påstår. Det är hur som helst sällan man får så många uppslag till egna analysförsök av en bok. Boken är alltför uppslagsrik för att denna presentation skall kunna göra den rättvisa.

Lars Larsson

Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds universitet
Sandgatan 1
SE-223 50 Lund
Lars.Larsson@ark.lu.se

From Attila to Charlemagne. Arts of the Early Medieval Period in The Metropolitan Museum of Art. Red. K.T. Brown, D. Kidd & C.T. Little. Metropolitan Museum of Art Symposia. New York 2000. 395 s., ca. 500 ill. i svart/hvitt, 18 fargeplansjer. ISBN 0-87099-968-0.

Det synes å ligge i den menneskelige natur å spare på saker og ting, og svært mange mennesker har en gang i livet samlet på frimerker, film- eller fotballstjerner, ølbrikker, skjell og sneglehus etc. uten at det har ført til den store, altoppslukende pasjon. Samlere, derimot, er en egen kategori mennesker som er grepet av et begjær til bestemte gjenstander, helst kunstneriske høytstående produkter, som de må eie. Mange museer i verden grunner sin eksistens på donasjoner av virkelige samleres livsverk. Ett av dem er Metropolitan Museum of Art i New York. Ingen andre museer i USA har en slik samling av europeiske smykker og andre praktgjenstander fra folkevandringstid, merovingertid og vikingtid som dette muséet. Mesteparten av denne samlingen, som er en del av muséets virkelige store samling av Arts of the Early Medieval Period, er i hovedsak en frukt av én persons samleaktivitet – John Pierpont Morgan (1837–1913). Morgan var en rik bankier, mesen og filantrop med en pasjonert interesse for kunst og kunsthåndverk. På sine reiser i Europa kjøpte han kunst – malerier, skulptur, gobeliner, porselen, glass, sølv, miniantyrportret-

ter, ur, smykker etc., etc. Det fantes i de dager ingen juridisk beskyttelse for antikviteter, og handelen var livlig. Som et resultat av en nærmest frenetisk innsats i løpet av de siste 10–15 årene av Morgans liv ble samlingen av dekorerte metallgjenstander av god kvalitet og glass fra europeisk jernalder og tidlig middelalder til. Det var naturligvis ikke med blide øyne at fattige museumsdirektører i Europa måtte se på at den stenrike amerikaneren lenset antikvitetsmarkedet for godbitene. Han handlet enten selv hos velrenommerte antikvitetshandlere eller via mellommenn og agenter som til enhver tid var vel underrettet om nye funn og funnkompleks. Det var gjenstandene i seg selv som var viktige å få tak i, og antikvitetshandlere hadde ikke ord på seg for å være spesielt opptatt av å formidle hvordan sakene var kommet i deres hender eller nøyaktig hvor de var funnet. En riktig »godbit» kunne godt utstyres med en opplysning om feil proveniens hvis det kunne føre til at antikvitetshandleren kunne høye prisen. Morgan kjøpte alle funn fra fire store merovingiske gravfelt i Frankrike og Tyskland og fikk en fransk forsker, Seymour de Ricci, til å katalogisere og illustrere denne spesielle samlingen, kanskje for å rettferdiggjøre kjøpet.

Men forøvrig var det smått med opplysninger. Gjenstander uten eller med usikre funnopplysninger har som kjent begrenset verdi for forskning, og da Metropolitan Museum skulle opprette en database over museets store samlinger ble spørsmålet om bl.a. gjenstandenes funnsted, funnomstendigheter samt kronologiske og korologiske sammenheng igjen aktuelle. Muséet inviterte da en rekke vel kjente og hovedsakelig europeiske forskere innen arkeologi og kunsthistorie innenfor perioden 400–800 e.K. til et seminar i 1995, »The Morgan Collection and Related Migration Period Material». Fra Skandinavia deltok B. Arrhenius og J.P. Lamm fordi Morgans samling ikke synes å inneholde funn fra Danmark eller Norge. Betingelsen for å delta var at hver forsker gikk med på å få tilsendt dokumentasjon om den gruppe gjenstander som han/hun anså å være spesialist på for å sette hver gjenstand inn i sin rette kronologiske, kunsthistoriske, historiske og kulturhistoriske sammenheng. Oppdraget

krevet ganske mye arbeid for den enkelte, men til gjengjeld fikk man fri reise og fritt opphold i New York. Artiklene i foreliggende publikasjon, i alt 21, er for det meste resultatet av symposiet, og dekker et vidt geografisk område. Artiklene omhandler såvel merovingiske gravfelt og langobardiske relieffspenner som avaiske skatter og ett bokbind til Lindau-evangeliet, men vekten ligger på stilhistorie. Den engelske forsker Dafydd Kidd har bidratt med tre korte, sammenbindende artikler som dels gir et historisk tverrsnitt av den aktuelle perioden, dels omhandler den tidlige bysantinske kulturs innflytelse på barbarfolkenes metallhåndverk og dels beretter om de germanske folkenes tekniske og håndverksmessige kompetanse samt de tre germanske dyrestilene. Bakerst i boken finnes en samlet litteraturliste samt en sjekklste for hver gjenstand avbildet i boken. Der finner man opplysning om inv-nummer, materiale(r), lengdemål, funnsted, sist kjente oppholdssted og hvilket fond som ble anvendt for å skaffe gjenstanden. Slike opplysninger er viktige å publisere for et museum som har USAs største samling av europeiske arkeologiske funn og som driver en aktiv innkjøpspolitikk for å stadig å utvide samlingene.

Jeg synes at dette er en nyttig, velskrevet og ikke minst meget rikholdig illustrert publikasjon med vekt på jernalderens og den tidlige middelalders stil- og kunsthistorie.

Bente Magnus

Saltnätargatan 6

SE-111 60 Stockholm

bente.magnus@raa.se

Lutz Klassen, *Frühes Kupfer im Norden. Untersuchungen zu Chronologie, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecherkultur*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 36. Moesgård Museum. Højbjerg 2000. 358 s., ill. ISBN 87-88415-05-8.

I början av 1980-talet, då jag började läsa arkeologi i Lund, var kunskap i tyska språket ett krav för de högre kurserna. Det ansågs finnas så mycket litteratur skriven på tyska att den som

inte behärskade språket inte heller skulle kunna utföra forskning. Nu krävs inte fler språk än engelska. Så vitt jag vet finns ingen empirisk undersökning rörande svenska arkeologers kunskaper i tyska, men jag misstänker att flera framstående forskare inte känner sig helt komfortabla med språket. Det är skada. Många publikationer på tyska, även nya, är av högsta relevans för nordisk arkeologisk forskning både då det gäller förhistoria och medeltid. Ett exempel på detta är *Frühes Kupfer im Norden* av Lutz Klassen.

Tyska utgör inte något större handikapp för mig, vilket är tursamt eftersom Klassens arbete i allra högsta grad berör ett forskningsfält jag själv fördjupat mig i. Det är av naturliga skäl omöjligt för mig att läsa *Frühes Kupfer im Norden* och inte relatera den till vad jag själv har skrivit i *An Essay on Copper Flataxes* (1996). De åsikter om *Frühes Kupfer im Norden* jag här kommer att föra fram är därför färgade av vad jag anser om ämnet. I mycket överensstämmer mina tolkningar med Klassens slutsatser, men det finns delar av hans presentation där jag är av en annan mening. I denna recension kommer jag att koncentrera mig på just de delar där mina och Klassens idéer avviker från varandra. De antaganden och resultat vi är ense om presenterar jag summariskt. Läsaren kan själv inhämta mer utförliga presentationer i våra respektive skrifter. Detta kan kanske ses som ett självfallet förfarande, men det bör kommenteras eftersom det vi är överens om kanske inte är helt okontroversiellt.

Detta verk är en i många avseenden imponerande monografi över de tidigaste metallfynden i Norden. De resultat som presenteras borde rubba många cirklar inom forskningen rörande både Erteböllekulturen och trättbägarkulturen i Sverige och Danmark. Klassen sätter strålkastarljuset på en fyndkategori som tidigare närmast betraktats som kuriosas. Han sätter in den i ett större sammanhang och tolkar även dess roll i ett förhistoriskt samhälle.

Det finns metallfynd från Sydskandinavien som rimligtvis bör hänföras till senmesolitikum. De allra tidigaste fynden av kopparföremål från södra Östersjöområdet dateras sig till perioden 4500–3750 f.Kr. De utgörs av föremål

som importerats från Sydosteuropa. Denna period motsvarar en mycket rikligt fyndförande fas av kopparföremål på Balkan och i Karpaterbäckenet. Huvuddelen av de tidigaste metallfynden från Sydskandinavien bör dock dateras till den senare delen av tidigneolitikum och den allra första delen av den mellaneneolitiska trättbägarkulturen. Klassen avgränsar denna fas till ett snävt tidsrum 3500–3300 f.Kr. Fyndmängden av kopparföremål från Danmark, Skåne och Nordtyskland är ansevärd i relation till det samtida europeiska materialet. Antalet metallartefakter från Sydosteuropa från denna period är litet. De enda områden som också har tämligen rika fynd av denna kategori finner vi i de nord- och östalpina regionerna. Det finns däremot ytterligt få metallföremål som kan dateras till den mellaneneolitiska perioden i både Skandinavien och det nordalpina området. Nästa mer fyndrika fas inträder först under den senare hälften av 2000-talet f.Kr.

Vad många kan komma att anse som ett överraskande resultat är Klassens definitiva tes att det har förekommit metallhantverk i det södra Östersjöområdet i perioden 3500–3300 f.Kr. Detta har jag själv i likhet med David Liversage framhållit som möjligt. Den allmänna uppfattningen har dock till för ett par år sedan varit att samtliga kopparföremål från den nordiska trättbägarkulturen är importerade. Jämför man emellertid de nordiska kopparflatyxornas former med samtida centraleuropeiska finner man distinkta skillnader. Nackpartiernas utformning och tjocklek skiljer sig till exempel åt. Flatyxorna från Skåne och Danmark som kan hänföras till denna period är också generellt sett större än de från Schweiz, Sydtyskland och Österrike. På enstaka yxor från Danmark, bland annat en av flatyxorna från det berömda Bygholmsfyndet, finns en sicksack-ornamentik som är okänd från övriga Europa. Från Jylland kommer också en kopparflatyxa av nordisk typ vars gjutning misslyckats.

Klassens periodisering av fynden avviker från min egen. En första fas placerar han 4500–3750 f.Kr. Därefter tycker han sig urskilja en nedgång i fynden 3750–3500 f.Kr., medan fyndtoppen sätts till 3500–3300 f.Kr., varpå en

markant nedgång följer. Själv har jag presenterat en period som sträcker sig 4200–3500 f.Kr. med mer sporadiska fynd. Huvuddelen av fynden har jag hänfört till perioden 3500–3100 f.Kr. Därefter anser även jag att det finns en tydlig fyndnedgång. Om huvuddelen av fynden kommer från en period på 400 år eller 200 år kan kanske spela viss roll i hur vi ser på materialet. För mina egna tolkningar och deras vidare sammanhang är tidsdiskrepanserna dock av mindre betydelse. Det är ju till exempel hypotetiskt sett inte omöjligt att perioden varade 3500–3200 f.Kr. Om så vore skulle inte heller det rubba vare sig mina eller Klassens hypoteser. Vad gäller det faktum att Klassen vill dra tillbaka en del fynd från södra Östersjöområdet till så tidigt som 4500 f.Kr. så tycker jag detta verkar fullt troligt. Däremot ställer jag mig mer tveksam till att det med tydlighet skulle gå att urskilja en nedgång av metallimporten under perioden 3750–3500 f.Kr., vilket Klassen hävdar. Klassen hänför tretton fynd till den äldre perioden och nio till den så kallade nedgångsperioden. Det är förvisso färre föremål, men tiden 4500–3750 f.Kr. motsvarar 750 år och mellan 3750 och 3500 f.Kr. är det 250 år. Om man fördelar fynden över tid så blir det ju faktiskt fler fynd per år under »nedgångsperioden».

Jag finner dock Klassens tolkning av den slutliga fyndnedgången under den sista fjärdedelen av det fjärde årtusendet f.Kr. som mer problematisk. Klassen påstår att det efter 3300 f.Kr., med undantag från några fynd från omkring 3000 f.Kr., dröjde närmare tusen år innan metall åter började strömma till Sydskandinavien. Kopparn kom och gick med andra ord, för att till sist slutligen komma för att stanna under senneolitikum. Här står vi inför ett klassiskt arkeologiskt problem: hur skall vi tolka frånvaron av fynd? Kan vi, såsom Klassen vill hävda, säga kategoriskt att frånvaron av metallfynd innebär att ingen metall fanns i cirkulation? Det finns indikationer på att det faktiskt kan ha funnits viss mängd metall i omlopp även under det »metallavvisande» mellaneneolitikum.

För det första: är fyndfrånvaron total under denna tusenårsperiod? Det finns faktiskt två

metallfynd från Sverige, ett från Skåne och ett från Östergötland, från gravar tillhöriga stridsyxekulturen. Dessa fynd kan verka oansenliga sedda i relation till materialet från trättbägar-kulturen, men ett av dem uppträder i ett landskap där det endast finns ett kopparfynd som kan anses vara äldre. Stridsyxorna visar tydliga drag av metallisk form, precis som trättbägar-kulturens mångkantiga stridsyxor, vilka för övrigt påträffats i stort antal i delar av Sverige där det inte finns många tidiga metallfynd (naturligtvis är de även välrepresenterade i Skåne). Att det finns metallimiterande föremål från tiden efter 3300 f.Kr. förklarar Klassen med att man grep till sten då metalltillförseln upphörde. I så fall har man tydligen även utvecklat föremål med nya metalliska former i sten, fast man inte haft tillgång till metall. Det var kanske så, men jag ser det som minst lika troligt att förändringar av depositionsmonstren kan ha påverkat den arkeologiska fyndsituationen. I de nordalpina områdena ser vi till exempel under den senare delen av 3000-talet f.Kr. en lika drastisk nedgång av antalet metallfynd. Fyndbilden från södra Alperna och längre västerut i Frankrike och på iberiska halvön ser däremot annorlunda ut. Kopparyxan från Hausjabloch i Tyrolen, funnen tillsammans med den så kallade Ismannen, visar att koppar användes söder om Alperna omkring 3000 f.Kr.

Jag menar att förändringarna under mellaneneolitikum i Sydskandinavien troligen är resultatet av mer sammansatta samhällsprocesser än Klassen hävdar. Hans tolkning kan sägas gå stick i stäv mot Mats P. Malmers hypotes om sambandet mellan stridsyxekulturen och introduktionen av metall. Fyndmaterialet visar ju visserligen med tydlighet att metallen haft en plats i människors medvetande redan under trättbägar-kulturens tid. Fyndsammanhangen antyder dock samtidigt att människors förhållningssätt till metaller förändrades i och med stridsyxekulturen. Det kan därför ligga mycket substans i Malmers antagande att stridsyxekulturen hänger samman med en mental och ideologisk förändring i samhället.

Klassen har i sin bok avsiktligt valt att inte diskutera *An Essay on Copper Flataxes*. Han förklarar att mitt arbete i praktiken inte kan jäm-

föras med hans bearbetning av materialet. Mina tolkningar avstår han från att kommentera eftersom han anser att det i förhållande till kunskapsvinsten skulle ta för mycket plats. Om man betänker att *Frühes Kupfer im Norden* består av över 300 sidor dubbelspaltig text i A4-format så tycker jag nog att argumentet om platsbrist framstår som lite lamt. Klassen har rätt i att jag har en annan teoretisk forskningsansats än han, men att min studie som han påstår skulle sakna kronologiska, typologiska och metallanalytiska frågeställningar är fel. Vad Klassen därmed har förtigigt är att vi i vissa frågor oberoende av varandra har kommit till liknande resultat. Detta kunde vara vårt att notera just eftersom vi faktiskt haft olika forskningsansatser. Mycket av den problematik jag har presenterat i denna recension diskuteras också i min studie. Det ligger därför nära till hands att tolka detta som att Klassen också medvetet valt att bortse från dessa svårigheter vad gäller tolkningen av materialet. Om så är fallet, finner jag det inskränkt.

Inskränkt eller inte, det är fortfarande lönt att läsa tjocka böcker om arkeologi på tyska. På detta är Klassens arbete ett bevis.

Björn Magnusson Staaf
Malmö Museer
Box 406
SE-201 24 Malmö
Bjorn.Magnusson.Staaf@malmo.se

Elisabeth Rudebeck & Chatarina Ödman, *Kristineberg. En gravplats under 4500 år*. Malmöfynd 7. Malmö 2000. 304 s. ISBN 91-87336-16-2.

I den svenska arkeologin finns gott om dåliga samveten i form av obearbetade fyndmaterial som blivit liggande i museernas magasin runt om i landet. Listan kan sannolikt göras precis hur lång som helst, och den växer hela tiden. Med en sådan munter betraktelse som utgångspunkt framstår boken om Kristineberg som ett ljus i tunneln, ett hopp om bättring och ett bevis för att gamla undersökningar faktiskt har en hel del att bjuda på för den som tar sig tid. Boken utgör en grävrapport över ett forn-

lämningsområde i Skåne, sammanställd dryga 20 år efter undersökningen. En av författarna deltog själv i undersökningen, och övrig personal har noga konsulterats för att reda ut oklarheter i samband med sammanställningsarbetet.

Kristineberg är beläget i Oxie socken söder om Malmö. Området, som har fornlämningsnummer Raå 26, undersöktes i samband med markexploatering år 1977, och ett stort antal tidigare okända fornlämningar påträffades. Tiden som avsattes för undersökningen inkluderade emellertid inte rapportarbetet, och materialet blev således liggande. År 1995 avsattes statliga medel till Malmö museum för uppgörande av äldre arkeologiskt material (SESAM-projektet), och Kristineberg var en av de platser som prioriterades. Denna bok är resultatet av sammanställningen.

Som antyds av bokens titel visade sig undersökningsområdet hysa fornlämningar, framför allt gravar, från flera förhistoriska perioder. Dateringarna sträcker sig från tidigneolitikum till början av folkvandringstid med ett större glapp från senare delen av tidigneolitikum till och med mellanneolitikum (bortsett från två ¹⁴C-dateringar på träkol). Platsen har uppenbarligen haft stor betydelse för människor i området under lång tid, vilket kan illustreras av spår av två långhögar, en eventuellt senneolitisk grav, spår av en bronsåldershög, 15 brandgravar från yngre bronsålder, 21 brandgravar från förromersk och romersk järnålder samt 6 skelettgravar från sen romersk järnålder, varav två har dateringar som sträcker sig in i folkvandringstid. Till detta kommer ett trettiotal odaterade brandgravar, ett tidigneolitiskt kulturlager, ett kulturlager med dateringar från senneolitikum till äldre bronsålder, en stenlagd väg troligen anlagd under bronsålder, ett härdområde sannolikt från bronsålder med mycket mera.

En stor del av boken ägnas, som sig bör i en grävrapport, åt att noggrant beskriva och utvärdera fynd och anläggningar samt deras relation till varandra. För att vidare kunna tolka platsen i ett större sammanhang har ett referensområde i Kristinebergs närhet valts ut, och i ett diskussionskapitel ställs fornlämningarna i Kristineberg mot detta. Fokus i diskussionen läggs på gravläggningar och faktorer som grav-

och kultplatser lokaliserings i förhållande till naturföreteelser, farleder och vägar, boplatser m.m. Det konstateras att inget område inom referensområdet uppvisar lämningar från så många förhistoriska perioder och på en så liten yta som Kristineberg, vilket understryker platsens betydelse regionalt. I ett avslutande kapitel ges även en kort metodisk utvärdering, där kontentan är att det definitivt kan löna sig att gå igenom äldre opublicerat dokumentationsmaterial, och att man inte skall undervärdera den vetenskapliga potentialen hos dylika. Ett gott betyg anses vara att man i efterhand lyckats identifiera strukturer och anläggningstyper som vid dokumentationstillfället inte var allmänt kända eller uppmärksammade.

Svensk exploateringsarkeologi har genomgått en enormt snabb utveckling sedan mitten av 1970-talet, och kraven som ställs på ett undersökningsmaterial har skärpts därefter. Idag styrs alla undersökningar av särskilt formulerade vetenskapliga frågeställningar, vilket inte var fallet vid tiden för Kristinebergundersökningen. Vidare var undersökningsmetoderna inte lika väl utarbetade som idag: exempelvis hade man ännu inte börjat att systematiskt söka efter stolphål och huskonstruktioner. Det faktum att i detta fall mer än 20 år förflöet mellan undersökning och sammanställning har således satt sina spår, och har gett boken en annan karaktär än »vanliga» grävrappporter. Frågorna som ställts till materialet har mer än 20 års forskning i ryggen än de metoder som användes för att ta fram det, och en tolkning/omtolkning av en anläggning blir därmed med nödvändighet något osäker. Materialet kan inte alltid ge svar på de nyformulerade frågorna, och de nya hypoteserna är således svåra att testa. Boken kan emellertid också betraktas som en studie i arkeologisk samtids historia, där 1970-talets metoder och frågor på ett omedelbart sätt ställs mot det sena 1990-talets, vilket resulterar i en fascinerande inblick i arkeologins utveckling de senaste årtiondena.

Många problem uppstår således vid rapportandet och tolkandet av ett gammalt material. Ett exempel är de båda långhögarna vid Kristineberg. Av dessa fanns bara tämligen svårtolkade och delvis diffusa spår, och de identifierades inte som långhögar vid undersöknings-

tillfället. Lämningarna efter den södra långhögen omfattade vad som tolkats som två fasadgropar, en primärgrav samt ytterligare en begravning. Fasadgroparna var 180 cm långa och 110–150 cm breda, stenfyllda, den ena 90 cm djup och djupet på den andra ej dokumenterat. Vid undersökningstillfället tolkades de båda först som gravar, men då den ena var till synes fyndtom och den andra endast innehöll mindre mängder flinta och keramik benämndes de mer försiktigt som »stenfyllda gropar». Att man inte genast identifierade anläggningarna som delar av en långhög antas bero på att denna fornlämningstyp inte var allmänt uppmärksammat vid tiden för undersökningen.

Primärgravens utgjordes även den av en stenfylld grop, ca 3,5 m lång och omkring 1 m bred. Anläggningen var belägen omkring 13 m väster om fasadgroparna, vinkelrätt orienterad mot dessa. Fynden som insamlades var ca 350 g keramik (varav 15 g ornerad) och 650 g flinta (mestadels avslag och avfall) samt en bit träkol, vilken gav en datering till TN I. Tolkningen baseras på fynden, dateringen samt den rumsliga relationen till de ovan beskrivna fasadgroparna.

Spåren efter den andra långhögen var ännu mera diffusa, och utgjordes endast av två avlånga stenfyllda gropar samt en mindre kulturlagerrest i förlängningen av dessa. Fynden utgörs av mindre mängder keramik och flinta, och från en av groparna finns en ¹⁴C-datering på träkol till TN I. Tolkningen att dessa anläggningar utgör spår av ytterligare en långhög baseras främst på likheten med fasadgroparna i den förra vad gäller form, storlek och orientering. Utifrån planritningarna identifieras (godtyckliga?) grupperingar och glapp i stenpackningarna, vilket tolkas som möjliga stolphål som i sin tur anses styrka tolkningen. Resultatet blir två parallellt belägna långhögar i ungefärlig öst-västlig orientering, ca 25 m långa och med omkring 10 m mellanrum.

Omtolkningar av det här slaget blir problematiska just därför att de är omtolkningar och inte utan vidare kan testas mot det primära källmaterialet. Med de förutsättningar som funnits är det visserligen imponerande att man kommit så långt, men risken blir att materialet pressas för hårt. Beläggen framför allt för den

norra långhögen hänger i väldigt sköra trådar och baseras nästan helt på beläggen för den södra, som i sin tur också är ganska osäkra. Detta är något som går igen på flera ställen i boken; många tolkningar stöder sig på andra tolkningar på ett sätt som gör att helheten känns något osäker. Noterbart är att många av dessa tolkningar säkert hade kunnat stärkas om den aktuella frågeställningen funnits vid undersökningstillfället.

Sammanfattningsvis kan ändå sägas att Kristinebergsboken ställer många problem på sin spets, samtidigt som den visar att äldre rapportmaterial trots uppenbara brister har mycket att ge. Man har på ett snyggt och överskådligt sätt sammanställt ett väldigt omfattande material från en väldigt speciell plats, och med nyformulerade frågeställningar kramat ur mer än man trodde var möjligt ur fyndlådorna och det gamla dokumentationsmaterialet. Dessutom ger man i ett diskussionskapitel nya aspekter på problem kring gravläggning, kultplatser och kontinuitet. Bearbetningar av det här slaget är förstås till syvende och sist en kostnadsfråga, men rapporteringen av Kristineberg bör ändå ses som ett föredöme, och härmed efterlyses fler djupdykningar i museernas magasin.

Ludvig Papmehl-Dufay

Arkeologiska forskningslaboratoriet

Stockholms universitet

Greens villa

SE-106 91 Stockholm

lpd@arklab.sv.se

I döda kulturers sällskap. Res Publica. Östlings bokförlags teoretiska och litterära tidskrift. Nr. 53. Red. Ingemar Karlsson. Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2001. ISBN 91-7139-550-4. Kan beställas direkt från förlaget.

Tidigare nummer av den teoretiska och litterära tidskriften *Res Publica* har behandlat bland annat mentalitetshistoria, Latinamerika, pornografi, Nietzsche och Carl Jonas Love Almqvist. Listan över de olika ämnena är lika lång som antalet volymer som givits ut sedan 1985 och ämnet för det (i skrivande stund) senaste numret av

denna tidskrift, med en upplaga på cirka 1500 exemplar, är arkeologi. Numret, med titeln *I döda kulturers sällskap*, består av 17 olika bidrag, varav 12 stycken, tillsammans med utdrag ur verk av August Strindberg, faller inom blocket *Arkeologiska horisonter*. De 12 bidragen är skrivna av en »filosof och översättare» men främst av arkeologer tillhöriga Riksantikvarieämbetets kunskapsavdelning, Stadsantikvariska avdelningen vid Malmö museer och arkeologiska institutioner på universitet i Sverige och utomlands. Tre bidrag faller utanför detta arkeologiska block och ett bidrag tillhör avdelningen *Kritik*. Här kommer enbart bidragen i det arkeologiska blocket att beröras. Det kan också påpekas att jag koncentrerar mig på de teoretiska perspektiven.

Utgångspunkten för detta nummer av *Res Publica* är Strindbergs kritik riktad mot »den svenska arkeologins företrädare[s] ... chauvinism och närmast fetischistiska fixering vid föremål». I numret finns utdrag ur *Det nya riket*, där hovmarskalken von Beskows på museum utställda blåckhorn, till amanuensens Ballhorns stora upprördhet, fyllts med årtor under mystiska omständigheter, och *De lyckaliges ö*, där knappar systematiserades efter material och antal existerande eller icke existerande hål och öglor. En fråga i redaktörens Ingemar Karlssons förord är om Strindbergs kritik är aktuell även idag eller om ämnets förutsättningar förändrats? Denna fråga återkommer jag till nedan.

Håkan Karlsson, som är medredaktör för det arkeologiska blocket och längre fram i numret återkommer med ytterligare en uppsats om Strindbergs arkeologikritik, inleder tidskriften med ett bidrag som kan ses som en slags bakgrund för den inom arkeologins vetenskapshistoria kanske icke så bevandrade. Han påpekar att arkeologer i massmedia ofta framställs stereotypiskt – som detektiver på jakt efter saknade pusselbitar för att nå gåtans lösning, som fyndfetischistiska, vridna, världsfrånvända kufar eller som hjältemässiga Indiana Jones-figurer – och i dessa stereotypiska bilder av arkeologer och arkeologi passar traditionell och processuell kunskapsteori och metodologi in bra. Karlsson berättar sedan vidare om den

postprocessuella arkeologin men rättvist nog berörs också åtminstone i korthet olika sätt som denna riktning inom arkeologin kan kritiserars på. En viktig punkt för både icke-arkeologer och arkeologer i Karlssons första bidrag är att »arkeologi är vad arkeologer gör» – inte bara det som traditionellt räknas som arkeologi är viktigt, utan även reflektion över kunskaps-teoretiska frågeställningar. Frågor som i samband med det skulle kunna diskuteras är dock vem som är arkeolog och vem som avgör vem som ska klassificeras som arkeolog. Krävs utbildning, och i så fall hur lång, för att man ska vara arkeolog, eller räknas även så kallade amatörarkeologer som arkeologer? Vidare borde arkeologins »dolda epistemologiska resone-mang», enligt Karlsson, kunna påverka utanför det arkeologiska fältet, till exempel i stora frågor som handlar om bland annat nationalism och mångkulturalism.

Viktiga aspekter av de sistnämnda orden berörs också av Mats Burström och Bozena Werbart. Burström menar att fysiska resor i rummet inte behöver vara nödvändiga för att möta andra sätt att leva och därigenom reflektera över sin egen kultur. Även avstånd i tid medför kulturellt avstånd och arkeologer borde, mycket riktigt, genom sina kunskaper om kulturell variation kunna bidra till exempel i debatten om det mångkulturella samhället. Vid resor kan man upptäcka att vad som kan tyckas »naturligt» eller »allmänmänskligt» inte är det. Detsamma torde alltså gälla vid studier av det förflutna. I samhälleliga debatter används ibland argument som handlar om att si eller så har det »alltid» varit eller att si eller så har det varit ända sedan »urminnes» eller »grottmänniskors» tid. Som Werbart menar, tvärtemot föreställningar kring mångkulturalism som att denna »alltid» har inneburit problem, kan det istället genom det förflutna visas att mångkulturalism snarare kan ha varit gynnsamt för social, kulturell och ekonomisk utveckling. Genom att läsa både Burström och Werbart förstår man att en av arkeologins kanske viktigaste uppgifter torde vara att visa på att saker och ting inte är som de alltid har varit. I övrigt påpekar Werbart bland annat att det är egendomligt och skrämmande att så

många tycker att det som hände för länge sedan i forntiden är avgörande för nutiden; att det kan användas för att legitimera till exempel territoriella anspråk och etniska rensningar.

Mats Rosengren, filosof och översättare enligt författarpresentationen, har bidragit med en text i vilken olika tolkningar av paleolitiska grottmålningar diskuteras. Till skillnad från publikationens övriga bidrag kan detta bidrag uppfattas som ett slags ifrågasättande av arkeologins vara eller icke vara eftersom Rosengren menar att det är mer intressant att dessa paleolitiska bilder skapades djupt inne i bergen än vad de föreställer och en gång kan tänkas ha betytt. Med detta fokus kan man undra vad vi då ska med arkeologi till, om vi inte alls ska försöka förstå bilder som dessa och sammanhang kring dem, utan enbart nöja oss med att fascinerar oss över att de existerar. Med en sådan inställning fråntar man dessutom människor sin historia.

Björn Magnusson Staaf frågar sig i sitt bidrag just om vi behöver historisk och arkeologisk forskning, monument och museer. Eftersom politik och historia hänger ihop menar han att det är »de intellektuellas» uppgift att problematisera historieperspektiven – historia och arkeologi behövs! Men eftersom arkeologer »vaktar monumenten», som enligt Magnusson Staaf ska leva och användas, ska arkeologer som »vaktmästare» också tala.

Ett exempel på en tolkning av arkeologiska material i denna publikation är Jimmy Strassburgs uppsats om människor begravda på gravfält i södra Skandinavien under mesolitikum. I korthet handlar hans tolkningar om att farliga, »odöda» människor, begravts på dessa gravfält som del av ständiga projekt för social normalisering. Att utgå från andra begrepp än dagens man och kvinna är positivt. När man här läser om det icke-normativa infinner sig dock en nyfikenhet på vad författaren menar var normativt under denna period. En misstanke kommer krypande att kanske har människorna begravda på mesolitiska gravfält ändå tolkats just som icke-normativa utifrån en kombination av moderna antropologiska exempel och vad som idag är normativt, trots författarens önskan i

denna uppsats om att i tolkningarna frångå vår tids könsroller och kulturmönster.

Tyvärr kan inte alla de arkeologiska bidragen behandlas ingående här. De som ännu ej berörts handlar dock, mycket kort sammanfattat, om hur ett föremål hittat under en utgrävning blir en arkeologisk artefakt (eller något annat) och hur besluten kring detta ofta är blixtsnabba och baserade på gamla rutiner och vanor (Cornelius Holtorf), förhållandet mellan poesi och vetenskap (Michel Notelid), tid inte bara som omvandling utan också som varaktighet (Laurent C. Olivier), behovet av att studera arkeologins historia (Ola W. Jensen) och möjligheterna att göra detta utifrån biografiska perspektiv (Åsa Gillberg).

Så tillbaka till redaktörens fråga; är Strindbergs kritik aktuell även idag eller har arkeologins förutsättningar förändrats? Om man accepterar att arkeologi är vad arkeologer gör är Strindbergs kritik inte aktuell, även om ämnet fortfarande kan ha vissa knappologiska drag. En annan fråga man skulle kunna ställa är om Strindbergs kritik var befogad när han lever-

rade den. Som Karlsson skriver uppfattade Strindberg »den svenska arkeologins huvudfärra ... som en del av den nationalistiska och idealistiska historieskrivning som ideologiskt bars upp av ett statsbärande maktmonopol». Det är viktigt att komma ihåg att Strindberg var samhällskritiker i stort och att kritiken av arkeologin endast var en del i hans argumentation. Karlsson påpekar också att det endast var en liten del av den svenska arkeologin och arkeologkåren som avsågs med kritiken. Om man läser detta nummer av *Res Publica* får man intrycket av att åtminstone vissa arkeologer idag, snarare än att delta i en nationalistisk och idealistisk historieskrivning, genom arkeologi vill ifrågasätta sådana idéer och tankegångar som Strindberg menade att vissa arkeologer stödde.

Lotta Fernstål

Arkeologiska institutionen

Stockholms universitet

SE-106 91 Stockholm

Lotta.Fernstal@ark.su.se